

બોરસદમાં બાપુજી અને સરદારશ્રી

સંધિ પછી બોરસદ તાલુકાના પ્રવાસ દરમિયાન
બાપુજી અને સરદારશ્રીએ કરેલાં

બા. ૫ બો.

પ્રકાશક :

લલ્લુભાઈ લક્ષ્મીદાસ પટેલ

મંત્રી : બોરસદ સત્યાગ્રહ બાવણી

બો. ૨ સ. ૬

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૫૯૭૪ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ જોરસાદમાં જાપુજી અને સરદારશા

વિષય ક્ર. : ૨૨૧૮૩ તારીખ : ૨૪.૭.૫૩

બોરસદમાં બાપુજી અને સરદારશ્રી

સંધિ પછી બોરસદ તાલુકાના પ્રવાસ દરમિયાન
બાપુજી અને સરદારશ્રીએ કરેલાં

બા પુ જો

પ્રકાશક :

લક્ષ્મીબાઈ લક્ષ્મીદાસ પટેલ

મંત્રી : બોરસદ સત્યાગ્રહ બાવણી

બો. ર. સ. દ.

સાંકળિયું

સંધિની ચાવી	ગાંધીજી	૩
તલકુબી દરમિયાન કરવાની તૈયારી	સરદારશ્રી	૧૫
હવે	ગાંધીજી	૨૫
ઠગિયાકંકાસ કાઢી નાખો	સરદારશ્રી	૩૩
મીઠો ઠપકો	ગાંધીજી	૪૫
રહસ્ય	સરદારશ્રી	૪૬
પ્રજોતરી	ગાંધીજી	૫૯
દિલનો પલટો ચલે જોઈએ	સરદારશ્રી	૬૩
માવજતની મોસમ	"	૬૯

બે બોલ

સં

ધિ પછી જાવણી તરફથી પ્રગટ થયેલી પત્રિકા નં. ૫ માં 'મહાત્માજી અને સરદારને તાલુકામાં પ્રેરક પ્રવાસ' એ મથાળા નીચેનું વર્ણન આપતાં એમનાં પૂરાં બાપણો છપાવીને પ્રગટ કરવાની આશા પ્રગટ કરી હતી. અનેક અનિવાર્ય કારણોને લીધે તે પ્રગટ કરવામાં આટલી ઢીલ થઈ છે એ બદલ અમારે ક્ષમા માગવી જોઈએ. આ બાપણો થયા પછી તેા પરિસ્થિતિમાં બણે ફેરફાર થઈ ગયો છે પણ એ ફેરફારની તુલના કરવા માટે તેમજ સંધિ દરમિયાન આપણું કર્તવ્ય સમજવા અને સંભાળવા માટે આ બાપણો અતિ ઉપયોગી થશે એવી આશા છે--જો કે તેની ઐતિહાસિક ઉપયોગિતા પણ ચિરંજીવ છે.

આ મંત્રહમાં મંત્રહાયેલાં બાપણો મુખ્યત્વે કરીને બોરસદ તાલુકા સમિતિના ત્રણ સેવકોએ લીધેલી તેની નોંધ પરથી જ તૈયાર કરવામાં આવ્યાં છે. છ-૧ વર્તમાનપત્રોમાં અને નવજીવનમાં આવેલા અહેવાલોની પણ મદદ નથી લીધી એમ નથી એ અમારે કબૂલ કરવું જોઈએ. જેમ અને એમ વક્તાઓના પોતાના જ શબ્દો અને વાક્યો પકડવાનો સેવકોએ પ્રયાસ કરેલો છે અને અર્થનો ક્યાંયે અનર્થ ન થાય એ માટે ખાસ સંભાળ રાખેલી છે છતાં ૫૦ બાપુજી અને સરદારશ્રી અથવા એમના મંત્રીઓ પાસે અમે એ સુધરાવી નથી શક્યા એથી જો કાંઈ દોષ રહી ગયા હોય તો તે અમારે શિર છે.

તાલુકાનો પ્રવાસ પૂરો કરી પાછા ફરતાં ઢુંઢાફવામાં એકત્ર થયેલી બી-પુરુષોની મેદનીની શાંતિ જોઈ ૫૦ બાપુજી અણુધારી રીતે પાંચ મિનિટ બોલ્યા હતા પણ એ ઉદ્ધારો અમે સંઘડી શક્યા નથી એ માટે અમે દિલગીર છીએ.

આટલું તો સુધારીને જ વાંચજો

૫.	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૦	૧૮	ખનાવવાનો	ખતાવવાનો
૩૦	૨૧	સેન્સમાં	સેન્સસમાં
૩૪	૮	એનું નામ જ	એનું જ નામ
”	૧૬	એવી	એથી
૩૫	૧	આવવો	આપવો
૪૩	૯	ચાંદનીની	ચાંદની સાથે
૪૬	૨૦	વર્ષો વર્ષો	વર્ષોનાં વર્ષો
૪૭	૧૬	જોઈને	તે જોઈને

ભોવાસણમાં ભાપેલ

બોરસદમાં

[જલમાંમાંથી છૂટ્યા ત્યારથી જ્યાં પહેલી તકે આવવા પૂ. આપુજી અને સરદારશ્રી ઝંખતા હતા ત્યાં છેવટે તા. ૧૨-૩-૩૧ને રોજ એ આવી પહોંચ્યા. જલમાંથી છૂટેલા આ નેતાઓનાં દર્શન કરવા તલસતા અને સંધિનો ભેદ એમને સ્વમુખે સાંભળવા આવુર લોકો ચારે કારથી બોરસદમાં ઉતરી પડ્યા હતા. દાંડીની કૂચ વખતે મહાત્માજીને ઉતારો આપવાના ગુના (?) માટે સરકારી ગ્રાંટ ખોષ બેઠેલી એડવર્ડ મેમોરિયલ હાઈસ્કૂલમાં જ આ વખતે એ ઉતર્યા હતા. એના ચોગાનમાં ઉભા કરેલા ખાસ મંડપમાં જ્યારે ભાષણ કરવા નેતાઓની આ જોડી આવી ત્યારે સાત આઠ હજારની માનવ મેદની મળી હતી એમ કહેવામાં જરા પણ અતિશયોક્તિ ન ગણાય.]

સંધિની ચાવી

ગાંધીજી

ભાઈઓ અને બહેનો,

છેલ્લો જ્યારે હું બોરસદ આવ્યો હતો તેને આજે લગભગ એક વર્ષ થઈ ગયું. જે આશાઓ મેં બોરસદ તરફથી અને બોરસદ તાલુકા તરફથી રાખી હતી તે લગભગ ફળીભૂત થઈ છે, એમ કહેતાં મને સંકાય નથી થતો. એ આશાઓ પૂરેપૂરી ફળીભૂત થઈ છે એ તો હું નથી કહેતો—નથી કહી શકતો. તેમાં તમારો દોષ હતો એમ તો કેમ કહી શકાય ? તમારી શક્તિ અને સમજ પ્રમાણે તમે કર્યું છે. મારી આશાઓ અને પ્રતિજ્ઞા સફળ કરવામાં તમે બધાએ ફાળો આપ્યો છે. બહેનોએ પણ પોતાનો ફાળો આપ્યો છે. હજી બહેનોએ પોતાની કેટલીક ખોટી શરમો અને વહેમો મૂકી દીધાં છે એમ તો ન કહી શકાય; છતાં બહેનોએ પોતાનો ફાળો ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં આપ્યો છે એમ તો કહી શકાય. ખેડા જિલ્લામાં છેલ્લા બાર માસમાં જે થયું તેવું થોડું થોડું વર્ણન તો મને જોલમાં મળી શક્યું હતું—કંઈક કંઈક છાપાંઓ

દારા અને બાકીનું કાગળોમાંથી. તેમાં બહાર આવ્યા પછી પૂરણી થઈ. એમ છતાં બનાવોનો પૂર્ણ અહેવાલ હું મેળવી શક્યો છું એમ તો ન કહી શકાય. એમ કરવાને માટે મને પૂરતો વખત પણ નથી મળ્યો.

ખેડા જિલ્લામાં ઠેરઠેર થર્મોપિલી

જેઓએ ઇતિહાસ વાંચ્યો છે તેઓ જાણે છે કે કર્નલ ટોડે પોતાના ‘રાજસ્થાનના ઇતિહાસ’માં એમ લખેલું છે કે યુરોપમાં તો એક જ થર્મોપિલી છે, પણ રાજ્યસ્થાનમાં તો ઠેર ઠેર થર્મોપિલી થયેલી છે. થર્મોપિલી ગ્રીસના પહાડ વચ્ચેની એક કેડીનું નામ છે. સ્પાર્ટનોએ તે કેડીનું રક્ષણ કરતાં કરતાં જન આપેલા. તેના પરથી કોઈ પણ યુદ્ધક્ષેત્ર કે જ્યાં લડવૈયાઓએ બહુ જ બહાદુરી-પૂર્વક કુર્યાની કરી હોય તેને થર્મોપિલીની ઉપમા આપવામાં આવે છે. કર્નલ ટોડનું તે વાક્ય મને આજે ખેરસદ આવતાં આવતાં યાદ આવ્યું. અને લાગ્યું કે ખેડા જિલ્લામાં પણ ઠેર ઠેર થર્મોપિલી થયેલી છે. ખેડા જિલ્લાના પુરુષોએ અને સ્ત્રીઓએ બહુ બહાદુરી બતાવી છે: ઠેર ઠેર માર ખાધો છે, લાઠી ખાધી છે અને ગાળો ખાધી છે. અને તે બધું સામો જવાબ આપ્યા સિવાય સહન કર્યું છે.

ભીમ, અર્જુન અને યુધિષ્ઠિર જેવા પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ

હકને ખાતર, ન્યાયને ખાતર, અને સત્યને ખાતર લડતાં દુશ્મનને પણ નુકસાન ન પહોંચાડવું અને સામો માર ન મારતાં એના હાથે મરવા તૈયાર રહેવું—મરી જવું—મરીને પણ એનું હૃદય પીગળાવવું એ સત્યાગ્રહીને આદર્શ છે. એનું અક્ષરશઃ પાલન નથી થયું તે તો હું જાણું છું. પણ એટલું તો કહેવું જ નોંધ્યું, કે તમે તેમાંનું ઘણું પાળ્યું છે. એ વખતે તમારા દિલમાં વેરભાવ કે રોષ નહોતો એમ તો હું ન કહી શકું. ખેડા જિલ્લાના પાટીદારો અને ખીજાઓ બહુની છે: ઘડીઘડીમાં ધારિયાં ઉઠાળી જાણે એવા

છે—ગુસ્સાવાળા, જુસ્સાવાળા અને તેજવાળા છે. છતાં સૌ જાણે છે કે આ વખતે તમે તમારો રૌપ્ય મનમાં શમાવી દીધો છે. મનમાં તમે ગમે તેવું બોલ્યા હો. પણ જીભને તો ધણેખરે ભાગે તમે રોકેલી છે. ખેડા જિલ્લાના લોકો માર ખાઈને બેસી રહે—બોરસદમાં બહેનો પર લાઠી પડે અને ગલીઓમાં જીવાનિયા તે જોઈને બેસી રહે અને પોતાના ગુસ્સાને શમાવી રાખે, એ અશક્ય જેવી વાત તેમણે શક્ય કરી બતાવી છે. આ વખતે તમે બોરસદના લોકોએ—ખાસ કરીને જીવાનિયાઓએ ખૂબ ખામોશી રાખી. બહેનોને પેટ ભરીને માર ખાવા દીધો. જીવાનિયાઓ, જેમણે બહેનોની પીઠ પર લાડી પડતી જોઈ, બહેનોના કેશ ખેંચાતા જોયા તેઓ બીજા કોઈ સમય હોત તો નામદં કહેવાત; પણ આ વખતે ઇતિહાસ એમ નહિ કહી શકે, કારણ કે તેમણે તો અહિંસાની પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી. તેઓ તો બીમ જેવા, અર્જુન જેવા, યુધિષ્ઠિર જેવા પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ કહેવાશે. દ્રૌપદીના કેશ તણાતા હતા અને તેનાં ચીર ખેંચાતાં હતાં ત્યારે પણ પાંડવો ખામોશી પકડી રહ્યા. બીમ જેવા બળવાન ડોળા કાઢતો અને દાંત કચકચાવતો છતાં યુધિષ્ઠિર આગળ બકરીની જેમ બેસી રહ્યો હતો. એ માટે આપણે દ્રૌપદીના પાંચ પતિને નામદં નહિ કહેતાં પુણ્યપુરુષ માની તેમનાં યશોગાન કરીએ છીએ. એ પ્રમાણે જે જીવાનોએ સાંખી લીધું તેમનાં ઇતિહાસ યશોગાન કરશે. મારા હૃદયે તો તેમનું યશોગાન કરેલું જ છે. આમ કહેવામાં તમારી વધારે પડતી સ્તુતિ થઈ ગઈ હોય તો તમે સુધારી લેજો. મારે બાટચારણનું કામ નથી કરવું.

સંધિ માનભરી છે.

કોન્ટ્રેસ વતી મહાસભાની કાર્યવાહક સમિતિએ જે સંધિ કરેલી છે તેમાં હું તો નિમિત્ત માત્ર છું. થયેલી સમજૂતી મારી અને વાઇસરોયની વચ્ચે નથી થયેલી; એ તો સરકાર અને મહાસભાની કાર્યવાહક સમિતિ વચ્ચે થયેલી છે. પછી સૌ એને માધી-

ધરવિન સંધિ ભલે કહે. એ સંધિની રૂએ જે કંઈ થયેલું છે તે સમજાવવાનો મારો અને સરદારનો ધર્મ છે. કેટલાક કહે છે, કે આ તો નામોશીબરી સંધિ છે. અહીં પણ કેટલાક ભાઈઓને આ સંધિથી નિરાશા થયેલી એમ મેં સાંભળ્યું છે. હું તમને સમજાવવા માગું છું, કે સંધિ માનભરી છે. પૈસાટકા, માલમતા જય એ સહન કરી શકાય; પણ દેશની લાજ જય એ મારાથી કદી પણ સહન ન જ થાય. એથી કરીને આ સંધિ કેટલી માનભરી છે એ સમજી લેવું એ તમારે અને મારે સારું જરૂરનું છે.

નુકસાની વિના સંધિ કેવી એમ કહેનારને—

મારી પાસે પડેલા આંકડા પરથી જણાય છે કે ખોરસદ તાલુકાને ૧૩,૦૦,૦૦૦ ની નુકસાની થયેલી છે. એ ભરપાઈ કરી આપવાની કલમ વિના સંધિ કેવી એમ કહેનારને હું પૂછું છું કે એવી નુકસાની ભરપાઈ કરી આપવામાં આવશે એવું વચન મેં કે સરદારે કે મહાસભાના કોઈ જવાબદાર સેવકે કયે દહાડે, ક્યાં આપેલું તે તો કાઢી બતાવો. એવું વચન અપાયું હોય તો તેનું પાલન કરવા અમે બંધાયેલા ખરા. એવું વચન અપાયેલું હોય તો તમે એમ કહી શકો કે અમે પ્રતિજ્ઞાભંગ કર્યો. તમારા નેતાઓ જે ખરી રીતે તમારા સેવકો જ છે એ આમ બેવકા થાય—વચનભંગ કરે તે તો હું કદી સાંપું નહિ. દેશને સારું પણ એવાં ખોટાં વચનો તો ન જ અપાય. એવો વિશ્વાસઘાત તમારી સાથે રમીએ તો તમે ફરી વિશ્વાસ જ કેમ રાખો? ભવિષ્યમાં તમારી પાસેથી કામ જ કેમ લેવાય?

સંધિ: લડતમાં એક આગળ ડગલું

સંધિથી કંઈ લડાઈનો અંત આવી નથી ગયો. અંત ક્યારે આવશે તે કોણ જાણે? સ્વરાજ પછી પણ તેનો અંત ન આવે એ સંભવિત છે. એવું તો ન જ કહી શકાય કે જીવનભર લડાઈ નહિ જ

લડવી પડે. જે સંધિ થઈ છે તેથી સ્વરાજની લડત કાંઈ પૂરી નથી થઈ. સંધિ એ તો આપણી લડતમાં એક આગળ ડગલું છે. જે કામ આપણે સવિનય ભંગ કરીને અત્યાર સુધી કરતા હતા તે કામ હવે વાટાઘાટ કરીને, મસલત કરીને કરવાનું છે, એ જ સંધિનો અર્થ છે.

સ્વરાજ્ય કેટલું દૂર છે એની તો તમને કે મને કોઈને ખબર નથી. મને તો એટલી ખબર છે, કે હવે રહેલું કામ શું છે? એ પૂરું કરો. એટલે સ્વરાજ હથેળીમાંના આમળાની જેમ લેવું સહેલ છે.

સ્વરાજ માટે ફના થવાનો સોદો

મારે કહી દેવું જોઈએ, કે મેં કે સરદારે કે મહાસભાના કોઈ પણ જવાબદાર સેવકે લડાઈમાં સહન કરવી પડેલી નુકસાની કે ખુવારી ભરપાઈ કરી આપવાનું કહ્યું હોય એવું મને મુદ્દલ સ્મરણ નથી. ગામડાના કોઈ સ્વયંસેવકે એવું કહ્યું હોય તો એ વગર-વિચાર્યું વેણ છે. તેને માટે સમિતિને કોઈ જવાબદાર ગણે એવું હું ન માનું. હું તો દાંડીની કૂચ શરૂ થઈ ત્યારથી એક જ ધ્વનિ કાઢતો આવ્યો છું, કે આ તો આખરી યુદ્ધ છે, માથા સાટેની લડાઈ છે. આમાં તો ધરખાર, માલમિલકત બધુંયે લૂંટારો; આમાં તો ફના થઈ જવું પડશે. ફના થવા તૈયાર હો તો જ આમાં પડજો નહિ તો ના પડજો એવી જાતનો મેં સોદો કર્યો હતો.

સ્વરાજનો આપણો આદર્શ

નુકસાનીનો બદલો માગનાર ફના થયો એમ કેમ કહેવાય? પણ ધારો કે, આપણે એ ૧૩ લાખની નુકસાની સરકાર પાસે ભરપાઈ કરાવવી છે. તો હું પૂછું છું કે, સરકારની તિબ્બેરીમાં પૈસા ક્યાંથી આવે છે? એ કંઈ ઇંગ્લેન્ડથી નથી આવતા. તમારા ને મારા ધરમાંથી જ આવે છે; જે કંઈ જ રાખી શકતા નથી

તેમની પાસેથી જ આવે છે; જકાતખાતામાંથી આવે છે, શરાબ-ખાનાંની હરરાજીમાંથી આવે છે અને જમીનમહેસૂલમાંથી આવે છે. તમે શરાબ નહિ પીતા હો એમ હું માની લઉં છું; એટલે એના ૩૫ કરોડમાં તમારા તરફની એક પાઈપણ નથી. એ પાંત્રીસે કરોડ તમારા કરતાંયે ગરીબ માણસો પાસેથી આવે છે. તમને શંકા હોય તો જકાતના આંકડા જોઈ તપાસી લો. વસ્તુસ્થિતિ આમ છે તો પછી નુકસાની બરપાઈ કરવાના પૈસા ક્યાંથી કઢાવવા ? ગરીબોના ખિસ્સામાંથી પૈસા લાવી આપણા ખિસ્સામાં મૂકવા એ સ્વરાજ્યનો કાયદો નથી. આપણે તો ગરીબોને આપીએ, ગરીબો પાસેથી લઈ ન શકીએ. આપણા હાથમાં બધી સત્તા હોય અને તિજોરી આપણા હાથમાં હોય, ને પાટીદારો એમ કહે તો મારે ના પાડવી પડે. મારે પ્રજાનાં નાણાંના ટ્રસ્ટી તરીકે મારે બદલે બીજા કોઈની નિમણૂક કરવાનું કહેવું પડે. સ્વરાજ્યનો આપણો આદર્શ તો આ છે.

હજી પાશેરામાં પહેલી પૂણી છે.

આ તો હજી પાશેરામાં પહેલી પૂણી છે. આ તો થોડી મુદત માટેની સંધિ છે. એ પછી શું મળશે તેનો વિચાર અત્યારે ન થઈ શકે. હાલ આપણે એટલું જ વિચારવાનું છે કે સંધિ કરવાનું આપણું કર્તવ્ય હવે કે નહિ ? આ સંધિમાં માથું નીચું નમાવવું પડે એવું જો કંઈ પણ હોય તો આપણે ખોટ ખાધી એમ કહેવાય ખરું; પણ સંધિની શરતોમાં તમે એવું કંઈ નહિ જુઓ એમ મને લાગે છે.

નુકસાનીનો ખરો બદલો: સ્વરાજ

નુકસાનીનો ખરો બદલો તો સ્વરાજ્ય છે. હું પણ એ જ જાંખું છું. એ લેતાં લેતાં આપણે જનમાલ બધું ખોઈએ. પણ સ્વરાજ્ય પણ લેવું અને વ્યક્તિગત નુકસાનીનો બદલો પણ લેવો એ બહાદુરી

વળી કયા પ્રકારની ? એ તો કંજુસાઈ છે. એ તો હિંદુસ્તાનને નામે આપણે ઠગવા નીકળ્યા છીએ એમ કહેવાય. કોઈ પણ કાળે બધી નુકસાની પાછી મેળવી આપવાની સંધિ તો મારાથી કે કોંગ્રેસથી ન થઈ શકે. એવા વિચારો તમારા મનમાં હોય તો કાઢી નાખજો. હિંદને નામે બદલાની વાતો કરનાર હિંદને લૂંટનાર છે. જેટલું નુકસાન થયું છે એ બ્યાજ સાથે ભરવાનું હોય તો મારે ને તમારે શો સંબંધ ?

મને ખબર મળી છે કે બોરસદ તાલુકામાં ૯૦૦ એકર જમીન વેચાઈ ગઈ છે.—ત્રીજા હાથમાં ગઈ છે. તે હાથ કયો તેની મને ખબર નથી; પણ તેને વિષે એમ કહી શકાય કે તે પાછી તો આવવાની જ છે—આજે, કાલે કે પછી પરમ દિવસે. તે કઈ રીતે પાછી આવશે તેની ચર્ચા કરવાની તમારે જરૂર નથી. તેમાં ઘણી આંટીધૂંટી છે; પણ એ વસ્તુ પોતે તો મોજૂદ છે એટલે પાછી લેવાશે. એ કાંઈ બદલો નથી. તમે તો ન મળી શકે એવો બદલો મેળવવાની વાત કરો છો. જે કેદીઓ જેલમાં છે તેમને છોડાવી લવાય; પણ ફાંસીએ ચડી ચૂકેલા કેદીઓને કાંઈ પાછા લવાય ? (હસાહસ) કેદ ભોગવેલી કાંઈ ન ભોગવી કરી શકાય ? જમીન તો પડેલી જ છે તેને કાંઈ સરકાર ખર્ચ શકે એમ નથી. ન્યારે આપણી સત્તા થશે ત્યારે પણ એ આપણા હાથમાં આવવાની જ છે.

દરબાર પાસેથી શીખી લો.

સ્વરાજ્યને માટે લડતાં દરબાર ગોપાલદાસ ઢસા ખોઈ બેઠા છે. એ મૂરખ હોય તો એમ માને, કે મેં ઢસા ખોયું છે. પણ એ તો ચતુર છે. સ્વરાજ્ય મળ્યે મરજીમાં આવે એટલા ઢસાં લઈશું, એવી એમને ખાતરી છે. એ તો મને પૂછતા પણ નથી કે આ સંધિ વખતે મારી ઢસાની ગાદીનું શું કર્યું ? જો ઢસા પાછું

મેળવવાની જ આ લડત હોત તો આ વખતે પણ પાછું મેળવી લેવાત; પણ એમણે આ ટાણે એનો ઉચ્ચાર સરખોય નથી કર્યો. અત્યારે ઢસે જઈને એ કરે શું? એમણે તો સ્વરાન્ય માટે બેખ લીધો છે. ખરા દરબાર જ ખરું પૂછો તો એ બેખ લીધા પછી થયા છે. એમણે ઢસા ગુમાવ્યું નહોતું ત્યારે એમને કોણ ઓળખતું હતું? કલ્યાણજીભાઈએ એમનું જીવનચરિત્ર લખ્યું તે બેખ લીધા પછી! એમણે એક ઢસા ખોઈને ૫૦ ઢસા પ્રાપ્ત કર્યા છે. સ્વરાન્ય મળશે તો તો એ ઢસા એમનું છે જ અને ન મળ્યું તો સ્વરાજ વિના એ ઢસા શા કામનું? એ એમનો મંત્ર છે. એ મંત્ર એમની પાસેથી શીખી લો અને ખાતરી રાખો કે તમારી તસુએ તસુ જમીન જે ખોવાયેલી છે તે પાછી મળવાની જ છે. કોઈ પણ સરકાર કે એની મારફતે વેચાતી રાખનાર એ ખાઈ શકે એમ બનવાનું નથી. હા, ઈશ્વર એને ગળી જઈ શકે તો જુદી વાત. (હસાહસ)

ત્રીજા હાથમાં ગયેલી જમીનો

જેની સરહદમાંથી સરદાર પકડાયા તે રાસે પણ ખૂબ બહાદુરી બતાવી છે એ જોઈને માતું હૈયું હર્ષથી ઉભરાય છે. એ બહાદુરી બતાવતાં જે જમીન ત્રીજા હાથમાં ગઈ છે તે પાછી મળવાની જ છે. ત્રીજા હાથમાં ગયેલી જમીનો પાછી આપવા સરકાર બંધાતી નથી એવી કલમ સંધિના કરારોમાં છે; પણ તેની નીચે જ ગાંધીની નોટ છે (હસાહસ) કે ઘણાં વેચાણ ગેરકાયદેસર છે. પણ કાયદેસર કે ગેરકાયદેસર ગમે તે રીતે એ જમીનો ગઈ હોય એ બધી પાછી મળવાની છે એ વિષે મને શંકા નથી. એ ક્યારે મળશે અને કઈ રીતે મળશે એ અત્યારે હું ન કહી શકું; પણ તમે વિશ્વાસ રાખો. સંધિની તુલના માટે મારી અને તમારી વચ્ચે જમીનોની એક જ વસ્તુ હું મૂકું છું. ન્યાં સુધી એ પાછી ન મળે ત્યાં સુધી

માનજો કે સ્વરાજ્ય નથી મળ્યું. જો એ અમે પાછી ન મેળવી આપીએ તો માનજો કે અમે સાચા સેવક નથી. તે નહિ મળે ત્યાં સુધી અમે ખાખ થઇશું અને તમને ખાખ કરીશું. એ નહિ મળે ત્યાં સુધી કદી શાંતિ થવાની નથી.

એક જ મદદ માગું છું.

પણ યાદ રાખજો, કે જમીનો રાખનાર ધારાળાઓ વગેરે તમારા સગા ભાઈ છે. આપણે બારૈયાઓ પાસેથી એ જમીનો લડીને નથી મેળવવાની; ખૂન પર ચડીને નથી મેળવવાની. પાટીદારો અને બારૈયાઓ પરસ્પર ખૂન પર ચડે તો સરકાર પણ બિચારી શું કરવાની? એને તો એમ કહેવું જ પડે કે આ આખા કલહનું મૂળ કાઢી નાખો; પણ એવું ન કરતા. જમીનો પાછી મેળવવાની જવાબદારી તમારા હાથમાં નથી, મારા અને સરદારના હાથમાં છે. તમે લાલ આંખ ન કરતા. તમારે તો જમીનો રાખનારાઓની સાથે સગા ભાઈની જેમ વર્તવાનું છે. જો એવી રીતે પ્રેમને માર્ગે તમે એ જમીનો પાછી મેળવી શકો તો સૌથી સારું. એને માટે તમારે પૈસા જોઈએ તો મારી પાસેથી લઈ જાઓ. હું તે ગમે ત્યાંથી મેળવી આપીશ. સરકાર પાસેથી કે બીજાઓ પાસેથી એ જુદો ન્યાય છે. તમારી પાસેથી હું એક જ મદદ માગું છું અને તે ગુસ્સાને રોકવાની. ગુસ્સો કરશો, લડાઈ કરશો કે ખૂન કરશો તો મારા જેવા માણસ તમારી સાથે નહિ રહી શકે; હું તો કનિયો કરી બેસીશ.

તમારે જેને મારવા નથી તે તમને શું મારવાના છે ?

હવે પોતપોતાને ઘેર પાછા જવાની વાત. એ વાતનો આધાર તમારી બહાદુરી અને ચતુરાઈ ઉપર છે. તમારો ધર્મ તો હવે માંડવામાં જઈને નહિ પણ પોતપોતાને ઘેર ગામમાં જઈને બેસવાનો છે. એમ સાંભળ્યું છે, કે તમે ગામમાં જશો તો તમને

એ લોકો મારશે. હું કહું છું, કે એ લોકો મારે તો માર ખાઓ. તમારે જેને મારવા નથી તે તમને શું મારવાના છે ? તમે એમને કહેણુ મોકલાવો કે ‘ અમારા મનમાં તમારે વિષે કંઈ રોષ નથી. તમે બૂલ કરી છે તે અમે બૂલી ગયા છીએ. અમે કશું વેર લેવાના નથી. અમે તમારા ભાઈ થઈને રહેવાના છીએ. તમે અમારા ભાઈ થઈને રહેજો. ’ તમે આવું કહેણુ મોકલાવીને જાઓ.

તમે બધા રવિશંકર થઈ શકો છો.

હું તો ઇચ્છું છું, કે આપણામાં ધણા રવિશંકરો પેદા થાય. તમે બધા રવિશંકર થઈ શકો છો. એને કાંઈ પૂંછડી કે શિંગડું નથી. એ તો આપણા જેવો જ માણસ છે. એનું હૃદય એવું છે કે લૂંટફાટ કરનાર અને જંગલી મનાતા લોકોને માટે પણ એ દ્રવે છે. એ એ કોમોમાં કામ કરે છે અને એમને ઉગારી લેવાની આશા અને શ્રદ્ધા ધરાવે છે. એની પાસે હૃદયનું બળ છે. જે એવું હૃદયબળ ધરાવે તે રવિશંકર ! બીજું શું ? રવિશંકર બનવા માટે કંઈ બહુ બાણતરની જરૂર નથી; રવિશંકર બનવા માટે સંસ્કૃતના પંડિત થવાની પણ જરૂર નથી. એ તો માત્ર હાઇસ્કૂલના બીજા ધોરણ સુધી બણેલો છે; એ તો સંસ્કૃત પણ બણેલો નથી.

પણ તમે બધા રવિશંકર થાઓ કે ન થાઓ; આટલી શરત તો તમારે પાળવાની જ છે અને તે એ, કે તમારે લડવાઝંઘડવાનું નથી, તોફાન કરવાનું નથી; તમારે આપસઆપસમાં મેળ બાંધવાનો છે; તમારે મિત્રાભિમાનનો ત્યાગ કરવાનો છે; રાઉન્ડ ટેબલ કોન્ફરન્સમાં જતાં પહેલાં આપણે હિન્દુસ્તાન આખાએ-હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી, ખ્રિસ્તી, યાહુદી બધાએ-એક થવાનું છે. હિન્દુ-મુસલમાન વગેરે જુદી જુદી કોમોનો વેશ જુદો છે. હિન્દુ મંદિરમાં જાય છે અને મુસલમાન મસ્જિદમાં જઈને પ્રબાદત કરે છે; છતાં સૌનાં હૃદય તો એક છે એમ જગતને જણાવું જોઈએ.

શું કરીએ ? મનુષ્યની શક્તિને મર્યાદા છે.

આપણી પાસે મોટું કાર્ય પડેલું છે. અમે તો બેરસદના, ખેડાના કે ગુજરાતના નથી; અમે તો આખા હિંદુસ્તાનના છીએ. હાથ પરના એ કાર્ય માટે અમારે જવાનું ન હોત તો અહીં બે દિવસ જ શા માટે રહેત ? ધણા દિવસ ન ગાળત ! ભરૂચ અને પંચમહાલ તો રાષ્ટ્રે ભરાયાં છે. ભરૂચવાળાઓ તો ગાળ કાઢે છે કે તમને ખેડા જિલ્લો ને સુરત જિલ્લો બહુ વહાલા લાગ્યા છે. ખરી વાત તો એ છે, કે જિલ્લા તો શું પણ કેપ કોમોરિન સુધી જવાની અમારી તો ઇચ્છા છે. કોડ તો હિંદુસ્તાનમાં બધે જવાના થાય છે, પણ શું કરીએ ? મનુષ્યની શક્તિને મર્યાદા છે. ઈશ્વરે એક જંતુ જેવા બનાવ્યા છે. એક વખતે એક જગાએ બેસી શકીએ છીએ. એકી વખતે ઘેર ઘેર બેસી શકાય એવી શક્તિ આપી હોત તો જીવંત વાત ! જે હુકમ આજે ઈશ્વર તરફથી મળ્યો તેનો અમલ કરીએ છીએ. બાકી ઇચ્છા તો માંડવે માંડવે જવાની, સુખદુઃખની ગોઠડીઓ માંડવાની, દુઃખીનાં આંસુ લૂછવાની અને બહાદુરીના કિરસા સાંભળવાની ધણીયે થાય છે. ઈશ્વર તો કંજૂસ છે; ઈશ્વર તો નિર્દય છે; અને આપણે એના દાસ થઈ બેઠા છીએ. એટલે ઇચ્છા હોય છે છતાં લાચારીથી ફેટલાંક કામ નથી જ થઈ શકતાં.

સંધિની ચાવી મેં તમને સમજાવી દીધી છે, કહેવાનું કહી દીધું છે. હવે કોઈને પ્રશ્ન પૂછવાના હોય તો પૂછો. તીખાં વચનો સાંભળવાં હશે તો સરદાર પાસેથી તમે તે સાંભળી શકશો.

મહેરબાની કરીને આ ઉણપ કાઢી નાખો.

છેવટની એક વાત કરી લઉં. મારું તમારી પાસે એક લેણું બાકી નીકળે છે. ખેડા જિલ્લાના માણસો બહાદુર છે, પણ બાદી-ભક્ત નથી. ખેડા જિલ્લાનું આ કલંક છે, ખેડા જિલ્લાની આ

જિણુપ છે. તમે એ દૂર નહિ કરો, એ જિણુપ નહિ પૂરો. તો સ્વ-
રાજ્યમાં અડચણ આવવાની છે. તમારે ત્યાં આટલો બધો કપાસ
થાય છે. તમે તેને લોઢી પીંજીને સહેજે કાંતી શકો છો અને
ખાદીની બાબતમાં સ્વાશ્રયી થઈ શકો છો. તમે આટલું બધું દુઃખ
સહન કરી શકનાર આટલો ઉદ્યોગ પણ ન કરી શકો ? મહેરબાની
કરીને આ જિણુપ તમે કાઢી નાખો. ઈશ્વર તમારા બધાનું કલ્યાણ કરો.

તહકુખી દરમિયાન કરવાની તૈયારી

સરદાર વલ્લભભાઈ

ભાઈઓ અને બહેનો,

એક વરસ અને ૪ દિવસ ઉપર મને બોરસદની કચેરીમાંથી પકડી જવામાં આવ્યો. ત્યારે તમે એક વર્ષ દરમિયાન જે કરી બતાવ્યું તે કરી બતાવશો એટલી આશા મેં નહોતી રાખી. મને અલબત્ત આશાઓ હતી, પણ તમે આટલું બધું કરી બતાવશો એવું મેં કદી નહિ ધારેલું. પકડાયા પછી કેટલોક વખત તો હું એકલો રહ્યો. પણ પછી તો દરબાર સાહેબ આવ્યા ને રવિશંકર આવ્યા અને બીજા સાથીઓ પણ આવ્યા. બોરસદ તાલુકા તરફથી જેલખરતીનું કામ તડામાર શરૂ થયું જણાયું. પણ બોરસદ તાલુકામાં શાંતિ રહી શકશે કે કેમ એ વિષે મને શંકા હતી; છતાં તમે જે અદ્ભુત શાંતિ જાળવી છે એ માટે હું તમને મુખ્યાર્કખાદી આપું છું.

ચોળી ચોળીને પાયેલો મંત્ર

બારડોલીની લડતમાં મેં અનેક વાર કહ્યું છે અને આજે ફરી કહું છું, કે ખેડૂતને એ વાતનો તો વિશ્વાસ જ હોવો જોઈએ. કે વતન જય તો જાતનાં જતન શાં? ખેડૂતને તો ખાતરી જ હોય કે મરી શીટશું પણ જમીન તો નથી જ જવા દેવાના. તમારામાંથી કોઈને પણ એવો અણવિશ્વાસ ન જ હોવો જોઈએ કે અમારી જમીન ખીજે કોઈ લઈ જશે. તમારી જમીનને છે લાંથી કોઈ ઉપાડી શકવાનું નથી. અને તમારી જમીનમાં ખીજ કોઈની હળ નાખવાની મગદૂર નથી. મેં ગુજરાતના ખેડૂતોને આ મંત્ર ઘોળી ઘોળીને પાયેલો છે કે હરામની જમીનો કોઈને પચવાની નથી. એ તો કાચો પારો છે; જે ખાશે તેને સોંસરો નીકળી જવાનો છે; તેમને રૂંચે રૂંચે ફૂટી નીકળવાનો છે. ખરા પરસેવાની પોતાની જમીનો માટે જે મરી શીટવા તૈયાર છે એની જમીનો કોઈ પચાવી શકવાનું નથી એની મારી ખાતરી હું હમેશ માટે લખી આપું છું. ખરી ખાતરી જ એ મરી શીટવાની તાકાતમાં રહેલી છે. ખીજ કોઈ ખાતરીમાં હું માનતો નથી.

વાણિયાવેડા ખેડૂતમાં ન હોય

નુકસાનીનો બદલો માગવાના વાણિયાવેડા ખેડૂતમાં ન હોય. એ તો જાણે છે કે માલમિલકત જશે તો ફરી પેદા કરીશું, ધરખાર જશે તો ફરી ઊમાં કરીશું, ધન-દોલત જશે તો ધરતી ફેડીને ફરી ઉત્પન્ન કરી લઈશું; પણ આખર જશે તો પાછી નથી મળવાની—નાક ગયું ફરી નથી ચોંટવાનું. ખેડૂત આ લડાઈમાં ગુમાવેલાં ઢોર, પાક, માલ, મિલકત વગેરેની નુકસાની પાઈએ પાઈ પાછી માગે તો તો તેણે જે દુઃખ સહન કર્યું અને આખા હિંદુસ્તાનમાં જે આખર મેળવી એ ધોવાઈ જાય. જેણે આ લડતમાં વધારે ખોયું તે તો એમ માને કે મેં તો વધારે મેળવ્યું. બારડોલી

ની લડત વખતે જ્યારે ત્યાંનાં ઠોરઠાંખર અને માલમિલ્કત જપ્તીમાં જતાં ત્યારે મેં તો એમ કહેલું કે ગોળધાણા વહેંચો. સવાયા અમથું નથી થવાતું; કુરખાનીથી થવાય છે. મારાં ખાર-ડોલીનાં ભાષણો વાંચશે તો જણાશે કે પહેલેથી મારું કહેવું આ જ છે. આથી હું એમ નથી કહેવા માગતો કે જે ખેડૂતોનાં ધર બળી ગયાં છે એ એમને એમ રહેવાના છે. એમની રહેવાની સગવડ થઈ રહેશે. એમને આપણે આપણા ધરમાં રાખીશું. આપણે એક પ્રજા છીએ.

મારે મન દુઃખની વાત છે

એકતાનો એ મંત્ર આપણે આપણા ખારૈયાભાઈઓને અને પાટણવાડિયાભાઈઓને હજી નથી શીખવી શક્યા એ મારે મન દુઃખની વાત છે. રવિશંકરે આટલાં વર્ષો એમની વચ્ચે કામ કર્યું છતાં હજી પણ લડાવનાર મળે તો એ આપણી સાથે લડે છે, એ બતાવે છે કે હજી આપણે તેમના હૃદયમાં પૂરેપૂરો પ્રવેશ નથી કરી શક્યા. આપણે આખી પ્રજા એક કુટુંબ છીએ એની એમને ઘેર ઘેર ફરીને ખબર પાડવી જોઈએ. એમને ખબર પાડવી જોઈ એકે લૂંટનાર અને લૂંટાનાર તો અહીં જ રહેવાના છીએ અને લડાવનારા ચાલી જવાના છે.

તહકુખી દરમિયાન તૈયારી

જે સુલેહ થઈ છે તે તો થોડા વખતની છે, વાટાઘાટ પૂરતી છે, લડાઈનો અંત કંઈ એથી નથી આવી ગયો. લડાઈનો અંત તો ક્યારે આવશે એ ભગવાન જાણે. મને તો એક જ વાતની ખબર છે અને તે એ કે લડવા માટે હમેશાં તૈયાર રહેવું. ફરી હાકલ થાય ત્યારે અત્યાર સુધી આ લડતને આપણે જેટલી દીપાવી છે તેનાથી સો ગણી વધારે દીપાવવાની તહકુખી દરમિયાન તૈયારી કરી રાખવી.

હેડિયાવેરાની લડત તો તમને બધાને યાદ હશે. તે વખતે તમે-પાટીદાર, ખારૈયા, મુસલમાન તમામ એક હતા. એ વખતે પણ એના એ દરબાર સાહેબ તમારા આગેવાન હતા. એ વખતે તમારી પૂરી એકસંખી હતી ત્યારે તમે જાણો છો કે એક જ મહિનામાં તમે વિજયવાવટો ફરકાવી શક્યા હતા. એ લડત વખતે જે બીજા વાવેલાં તે આજે જગ્યાં. એનાં મૂળ હવે જાંડાં બિતર્યાં છે. એને હવે કોઈ ઉખેડી શકનાર નથી. પરંતુ તહકુબી દરમિયાન તેને પાણી પાઈને વધારે જાંડાં ઉતારવાની જરૂર છે; જેથી ફરી લડત ઉપાડવી પડે તો આખી પ્રજા એક થઈને લડે અને હેડિયા-વેરા વખતની લડતની જેમ ઓછામાં ઓછા વખતમાં વિજય-વાવટો ફરકાવી શકાય.

આ લડતમાં તમે બાર મહિનાની જે દીર્ઘ તપશ્ચર્યા કરી છે તેથી તમારો પાર વિનાનો મેલ બળી ગયો હશે. તમારી ધણી શુદ્ધિ થઈ હશે. તહકુબી દરમિયાનના શાંતિના સમયમાં આપણે રચનાનું કામ કરવાનું છે. એટલે એ શુદ્ધિનો પૂરો ઉપયોગ કરીને ખારૈયા અને પાટણવાડિયા વચ્ચે જેણે જેણે આ વખતે આપણને લડાઈમાં સાથ ન આપ્યો તે ફરી લડાઈ થાય તો આપણને પૂરો સાથ આપે એવું તમારે કરી લેવાનું છે.

એ આપણને કેમ શોભે ?

તમારો લૂંટાયેલો પાક અને માલમિલ્કત સરકારે નથી ખાધાં; એ તો તમારા ભાઈઓની પાસે જ છે. ભાઈઓ પર રીસ કેવી ? એ નુકસાનીના દામ દેવાના હોય તોપણ એ ભાઈઓ પાસેથી જ એ દેવડાવવાના હોય. એ આપણને કેમ શોભે ? એથી તો આપણું કર્યુકારબું બધું ધોવાઈ જાય. નુકસાનીના દામ ન માગવામાં જ આપણી શોભા હોય. સંધિમાં એવો કરાર નથી એ આપણી શોભા છે—નાલેશી નથી. પણ જેનાં માલમિલ્કત લૂંટાઈ ગયાં છે, જેની

ખેતી રોજાઈ ગઈ છે, પાક બેલાઈ ગયો છે અને ધરખાર બળી ગયાં છે એમને જો બૂખે મરવાનો વખત આવે તો જ આપણી નાણેશી કહેવાય-આપણામાં કાર્યકુશળતાનો અભાવ છે એમ કહેવાય. માટે જની પાસે એ રાટલા હોય તે પહેલો એક એને આપે અને પછી પોતે ખાય.

આખર એ જ સાચું ધન છે

ગુજરાતનો ખેડૂત સ્વમાની હોય. એ લાંબો હાથ કદી ન કરે. માલમિલકતનો એને મોહ ન હોય; એને મન આખર એ જ સવસ્વ હોય. માલમિલકતની ખુવારીની ખેડૂતને ચિંતા શી ? એમ માનજો કે એક રેલસંકટ વધારે આવ્યું હતું. દેશની ખાતર વેઠેલું તમારું દુઃખ એળે નહિ જાય. તમારું તપ સાચું હશે તો ભગવાન એનું રૂકું ફળ આપશે. ક્ષણભંગુર માલમિલકતની નુકસાનીના બદલામાં તમને આજે હિંદુસ્તાનમાં અને જગતમાં જે ઇજ્જત મળી છે એ જેવીતેવી છે ? તમારી આજે જે ઇજ્જત છે એવી અગાઉ કદી નહોતી. લડત દરમિયાન હું તો જેલમાં હતો. આવતી મહાસભાનું પ્રમુખપદ મને મળ્યું છે એ શાથી એનો વિચાર કર્યો છે ? ખેરસદ અને ખારડોલીના ખેડૂતોએ દેશને માટે જે ભારે દુઃખો સહન કર્યાં છે એને લીધે જ મારા જેવા એક ખેડૂતના હાથમાં હિંદનો કારભાર સોંપવાનું નક્કી થયું છે. એ કંઈ તમારી ઝોાછી આખર નથી. જગતમાંથી લઈ જવા જેવી વસ્તુ તો ઇજ્જત-આખર જ છે. આખર એ જ સાચું ધન છે. ધન વેડફાઈ જાય, માલ-મિલકત લૂંટાઈ જાય, ધરખાર બેલાઈ જાય પણ મળેલી ઇજ્જત-આખર કદી બેલાવાની નથી. તમારી તપશ્ચર્યાથી તમે અને આખા ખેરસદ તાલુકાએ જે ઇજ્જત મેળવી છે તે તો કાયમને માટે રહેવાની છે.

સરકારને ખબર પડી જાય

સંધિનો સમય એ આપણે માટે આત્મશુદ્ધિનો સમય હોવો જોઈએ. ન્યારે લડત ફરી શરૂ કરવી પડે ત્યારે આપણી આંખી સો-મણી તૈયારી હોવી જોઈએ. સંધિના સમયમાં આપણો રહ્યોસહ્યો મેલ નીકળી ગયો હોવો જોઈએ, આપણે બધા એકદિલ થઈ ગયા હોવા જોઈએ; આપણે તદ્દન નિર્ભય થઈ ગયા હોવા જોઈએ, આપણો રોષ પૂરેપૂરો આપણા કાબૂમાં આવી ગયો હોવો જોઈએ; જેથી સરકારના માણસોને પણ ખબર પડી જાય કે આ લોકો સાથે લડવું પોષાય એમ નથી.

લડાઈના લડવૈયા પહેરવેશથી ઓળખાશે

આજે ગાંધીજીએ તમારી પાસે એક ખાસ માગણી કરી કે તમારાં ખેતરોમાં થતા કપાસમાંથી તમે કપડાં બનાવો અને પગથી માથા સુધી તમે ખાદી પહેરો. તમે એ માગણી પૂરી નહિ કરો ત્યાં સુધી તમારી લડાઈ બરાબર શોભવાની નથી. બેરમદની આબરૂ બહાર બહુ વધી છે એટલે હવે તો બહારના બહુ લોકો તમને જોવા આવશે. તે વખતે લડાઈના લડવૈયા એમના પહેરવેશથી ઓળખાશે. લડાઈમાં જે કુશળતા તમે બતાવી એથી વિશેષ કુશળતા શાંતિમાં બનાવવાનો તમારો ધર્મ છે. વિદેશી કાપડનો અહિંકાર શાંતિથી કરી બતાવો. હવે દારૂનિષેધનું કાર્ય પૂરું કરી બતાવો. હવે શાંતિમય ચોક્કીનો કાઠ પ્રતિબંધ નથી. હવે સભાઓ, સરખસો વગેરે દ્વારા પણ છૂટથી પ્રચારકામ કરી શકાય એમ છે. હવે તમારાં બધાં માણસો અને બધા આગેવાનો જેલમાંથી છૂટી બહાર આવ્યા છે. હવે તો તમારે સખતમાં સખત કામ કરીને બેરસદ તાલુકાની શિક્ષણ જ ફેરવી નાખવી જોઈએ. આ બધું કરશો તો જ તમારી કાર્યકુશળતા સાચી ગણાશે.

મારી સલાહ

કહેવાય છે કે બારૈયાભાઈઓ રોષમાં છે. એ બંદે રોષ કરે; તમે રોષ ન કરશો. એ શાંત પડી જવાના છે. એ બૂલ

કબૂલ કરવાના છે. એ પસ્તાવાના છે. તમે એમની કોઈ હાડછેડ ન કરતા. એમને પસ્તાવાનો સમય આપો. તમે સામો રોષ કરશો, તો અગ્નિ પ્રકટશે—તો તમારું કર્યુકારબ્યું બધું ધોવાઈ જશે. એ ગાળ બોલે, એ માથું કાપવા જેવું લાગે તો પણ સાંભળી રહેજો. ઇરાદાપૂર્વક સહન કરી લેવું એનું જ નામ તપશ્ચર્યા છે. હું તો એટલે સુધી કહું છું કે તમારા પર એ લોકો હાથ ઉગામે તો સામો હાથ ન ઉગામતાં માર ખાજો. તમે કહેશો કે બચાવમાં મારવાનો તો અમારો અધિકાર છે. બચાવ ખાતર સામો હાથ ઉગામવાની સલાહ મેં ખારડોલીમાં એક વખત આપેલી તે હું જાણું છું. પણ એ તો રાનીપરજના લોકોને—દુબળા લોકોને. એ તો ખીચારા હજારો વર્ષથી દબાયેલા. શક્તિશાળી અને બળવાન પાટી-દારો માટે એવી સલાહ ન હોય. સાચી મદાનગી શક્તિ છતાં ગાળ ખાઈ લેવામાં છે; સામી ગાળ દેવામાં નથી. બારૈયો ખીચારો બૂલો પડ્યો છે. એમાં આપણી પણ કેટલેક અંશે બૂલ થયેલી છે. એ બૂલનો બદલો ભોગવ્યે જ છૂટકો છે. જુવાનિયાઓને મારી સલાહ છે કે ગમે તેવો પ્રસંગ આવે તો પણ ઝઘડો ન કરશો, એ તમને ગાળ દે તો પણ એની પાસે જજો અને મીઠાશથી વાત કરજો. એ જરૂર પલટાઈ જશે.

હવે તો દરબાર સાહેબ, ભક્તિબા, રવિશંકર વગેરે આવ્યા છે. બારૈયાભાઈઓમાં ત્રીજા પક્ષે પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા જે બુદ્ધિ-ભેદ ઊભો કર્યો છે તે કાઢી નાખવા હું એમને અહીં જ મૂકી જવાનો છું. એ બધા આપણી સાથે મળી જશે અને જમીનો પાછી આપશે. જમીનો આપણે ઘેર જ પડેલી છે એમજ માની તમે નિર્ભયતાથી ઊઘો. તમારી તપશ્ચર્યા શુદ્ધ હશે તો આવતી મોસમે જમીનોમાં એટલો કસ આવશે કે ખોએલું પાણું મળશે એવો તમને તો વિશ્વાસ હોવો જોઈએ. ઈશ્વર તમને શક્તિ અને બુદ્ધિ આપો અને તમારું કલ્યાણ કરો.

રાસની રણબૂમિમાં

[બોરસદ તળનો કાર્યક્રમ પતાવી ગાંધીજી અને સરદારશ્રી સીધા રણબૂમિ રાસમાં પધાર્યા. રણબૂમિ તો આખુંથે હિંદ થઈ ચૂક્યું હતું. પણ તેમાં ખેડા જિલ્લાનું સ્થાન અહિંજી હતું. અને ખેડા જિલ્લામાં વળી બોરસદ તાલુકાનું અને બોરસદ તાલુકામાં રાસનું તેથીયે વિશેષ અહિંજી સ્થાન હતું. સરદારશ્રી પ્રથમ અહીંથી પકડાયેલા. ના-કરની લડતની હાકલ આખાથે હિંદમાં પ્રથમ રાસે મડિલી. પણ રાસના આરૈયા પાટીદારોની વિરુદ્ધ ગયેલા એટલે પાટીદારો અને આરૈયાઓ વચ્ચે હાલમાં અંટસ બારે હતો. છતાં ત્યાં તળાવના વિશાળ મેદાનમાં સાંજે દસહજારની જે મેદની સમક્ષ ગાંધીજી અને સરદારશ્રીએ બાપણો કર્યા તે મેદનીમાં આરૈયા સી પુરુષોની. જે મોટી સંખ્યા હાજર હતી તે સૌનું ધ્યાન ખેંચતી હતી.]

હવે

ગાંધીજી

ભાઈઓ અને બહેનો,

ગયે વર્ષે જ્યારે દાંડીની યાત્રા કરતો કરતો હું આ ગામમાં આવ્યો હતો ત્યારે મેં આ ગામમાંથી થયેલી સરદારની ધર-પકડનું તમને સ્મરણ દેવડાવ્યું હતું; અને તમારો ધર્મ બતાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. એ ધર્મનું તમે ઘણું અંશે પાલન કર્યું છે એ બદલ હું તમને ધન્યવાદ આપું છું. તમે એ ધર્મનું કેવી રીતે પાલન કર્યું તેનું દર્શન જ્યારે તમારા માંડવાઓમાં થઈને આવ્યા ત્યારે થયું. તમે રાસના પાટીદારોએ જાણે ધર ખાલી કર્યા છે અને માંડવે જઈને વાસ કર્યો છે છતાં નાસીપાસ નથી થયા. તમને તો એમ લાગે છે કે તમે પુણ્યકાર્ય કર્યું છે. તમે ધરખારનો વૈભવ છોડી માંડવાઓના સાદા જીવનમાં સંતોષ માન્યો છે અને માથા પર વીતેલાં દુઃખો પણ એ સંતોષમાં ભૂલી ગયા છે, પણ તમારે એટલાથી મલકાઈ જવાનું ન હોય. હવે તમને ખીજે ધર્મ

પ્રાપ્ત થયો છે. તમારા ધરખાર રોજાઈ ગયાં; તમારો સોના જેવો પાક ભેલાઈ ગયો અથવા લૂંટાઈ ગયો; તમારો માલ જાણીજોઈ ને તમે બરબાદ થવા દીધો; તમારાં વાસણકૂસણ, બારીબારણાં, દાદરો અને વહાલાં ઢોર મહેસૂલ માટે અથવા મહેસૂલને બહાને વેચાઈ ગયાં અને તે બધું તમે સહન કર્યું. છતાં તમારે હવે એક કડવો ઘૂંટડો પીવો રહ્યો: તે બધું સહન કર્યું તે સહન કર્યું જ સમજજો. તેના બદલાની આશા ન રાખશો. એનો બદલો પૈસાનો ન હોઈ શકે. મેં કે સરદારે તમને એવો બદલો મળવાનું કદી નથી કહ્યું. તમને એનો બદલો તો બારે મળ્યો છે. છતાં ન સમજ શકો તો આપણા બન્નેનાં કમનસીબ. તમને આત્મવિશ્વાસ હોવો જોઈએ કે એવાં બલિદાનોથી અને કુરબાનીથી દિવસે દિવસે તમે સ્વરાજ નજીક ને નજીક લાવતા જાઓ છો. અને એ જ એનો સાચો બદલો છે. જેટલે અંશે તમે દુઃખ વેઠ્યું છે એટલે અંશે તમે સ્વરાજને નજીક આણ્યું છે. તમે પૈસાનો બદલો માગો તો હું તે પણ લાવી આપું એમ છું. પણ એવો બદલો લેવો હોય તો તમારે સ્વરાજ જતું કરવું જોઈએ. તમે તરત જ ના કહેશો. તમે કહેશો કે અમારી કુરબાની પર પાણી ફેરવવાની આ વાત કેવી? તમારા ગામને આ લડતમાં ૬૥ લાખ રૂપિયાનું નુકસાન થયું છે. આખા તાલુકાને ૩૧. ૧૩ લાખનું નુકસાન થયું છે એટલે એક તરફ રાસ અને બીજી તરફ આખો બોરસદ તાલુકો એવું પ્રમાણ છે. એ નુકસાન સારી પેઠે ગણાય. તમે એનો બદલો લઈને સ્વરાજ વેચી શકો છો. પણ તમે સ્વરાજને એમ નહિ વટાવવા ઇચ્છો એવી હું આશા રાખું છું.

સ્વરાજ્યની ચાવી

તમારો ધર્મ હવે એક જ છે: માંડવાઓ છોડીતોડી હવે તમારે ગામમાં, પોતપોતાના ધરોમાં, આવી જવું. તમારી મુશ્કેલી હું સમજી શકું છું. પણ મુશ્કેલીઓ ઝાળંગવામાં જ સ્વરાજ્યની ચાવી રહેલી છે.

તમે ૬૦૦ ધરના પાટીદારો હિજરત કરી ગયા છો પણ ધારાળાભાઈઓએ તમને સાથ નથી આપ્યો. ધારાળા માત્રે સાથ નથી આપ્યો એમ અર્થ નથી; રાસના ૨૦૦-૩૦૦ ધરના ધારાળાઓએ તમને સાથ ન આપ્યો. એટલું જ નહિ પણ એ લોકોએ તમારી ૩૦૦ એકર જેટલી જમીન લઈ લીધી છે. સામાની બીડનો લાભ લઈ એક ન્યાતે બીજી ન્યાતની વંશપરંપરાની જમીનો પડાવી લેવી, માંહોમાંહે પણ બીજીની જમીનો ખરીદી લેવી એ પાપ છે એમ પેઢી દર પેઢીથી આપણે હિંદુઓ માનતા આવ્યા છીએ. એ કાંઈ મનુસ્મૃતિમાં કહેલું નથી. એ તો રૂઢિધર્મનો સિદ્ધાંત છે; એ ધર્મનું જે ઉલ્લંઘન કરે છે તે હિંદુનું નાક કાપે છે.

એ ધર્મનું ધારાળાભાઈઓએ અને દહેવાણુના ઠાકોરે ઉલ્લંઘન કર્યું છે. એવી સ્થિતિમાં ગામમાં ફરી વસવાટ કરવામાં કંઈક કળિયામાં ઊતરી જઈશું એવી ધાસ્તી તમને લાગે; પણ એ ધાસ્તી તમારે ન રાખવી જોઈએ.

સ્વરાજ શાંતિથી લેવાનું છે

તમને ધારિયાં વાપરતાં આવડે છે એ હું જાણું છું પણ તમારે તો શાંતિથી સ્વરાજ્ય લેવાનું છે એટલે તમે ધારિયાં કેમ ઉડાવી શકો? તમારા સમા ભાઈ જેવા એ ધારાળાઓ સાથે કે દહેવાણુના ઠાકોર સાથે તમે લડી પડો એ કેમ ચાલે? મુખીપણુ લડાઈ પહેલાં પાટીદાર કોમમાં હતું. પણ અત્યારે તેમ નથી એ તમને ખૂંચે, એ હું સમજી શકું છું. પણ મુખી ગમે તે હોય એથી આપણે શું? મુખી તો આપણો નોકર છે. રાવણિયા અને મુખીથી માંડીને કલેક્ટર અને વાઇસરોય સુધી બધા આપણો પગાર ખાય છે. જે અમલ એ લોકો ભોગવે છે તે ટ્રસ્ટી તરીકે-રક્ષક તરીકે. મારી દાંડીની યાત્રા વખતે ખેડા જિલ્લામાં થઈને પસાર

થતાં મુખીઓએ કળૂલ કરેલું કે અમે પ્રજના સેવકો છીએ. છતાં તેઓ અમલ ભોગવે છે તો ભલે ભોગવે. એમના મારથી, એમની ધમકીથી કે એમની લાલ આંખથી ડરવાનું આપણે છોડી દઈએ. પણ જે સત્યથી ચાલનાર છે, ન્યાયને માર્ગે ચાલનાર છે તે જ એમ કહી શકે કે એ લોકો અમારા નોકર છે; એ જ લોકો નિર્ભય રીતે વર્તી શકે છે. માટે સત્ય અને ન્યાયનો માર્ગ ન છોડશો અને શાંતિનો ભંગ ન કરશો. એમની સત્તા તમને અડી શકવાની નથી. ચોરડાકુ અને પ્રજાને રંજાડનાર આગળ જ અમલદારોની લાલ આંખ કામમાં આવી શકે છે.

ત્રિરાશીનો હિસાબ

ચાલુ તંત્ર કેટલેક અંશે એમ નથી ચાલતું પણ સ્વરાજનું તંત્ર આપણે એમજ ચલાવવાના છીએ. તમારા સરદાર અને હું તમારા સેવકો છીએ. સરદારની સરદારી તમે સ્વીકારી છે તેથી કાંઈ ઓછા જ તમને એમનાથી ડરવાના છે? એમના હાથમાં ઓછી જ કાંઈ લાકડી આવી છે? હું સેવક બની સ્વાર્થ સાધવા જીલમ કરવા બેસું તો તમે મને કાઢી જ મૂકોને? આમ અમે જો એવી રીતે સરદારી નથી ભોગવી શકતા તો રાવણિયા મુખી કે કલેક્ટર કેવી રીતે સરદારી ભોગવી શકે, એ તો ત્રિરાશીનો હિસાબ છે. માટે મુખીપણું ભલે એક ધારાળાભાઈના હાથમાં રહે. સરકારે હકૂમત આપી તેની અંદર રહી-કાયદાની મર્યાદામાં રહી જે કાંઈ કરે તે માનવામાં આપણને કાંઈ હરકત ન હોય. કાયદાનો સવિનય ભંગ આપણે હવે નથી કરતા; હવે તો આપણે માનવા જેવા બધા કાયદાને માન આપવાના છીએ. ચોરી કે લૂંટ કરવા આવે તો આપણે જરૂર એના હુકમ ન માનીએ. જો કે એનો અર્થ પણ એમ તો નથી જ કે આપણે એને ત્યાં સામી ચોરી કરવા કે લૂંટ કરવા જઈએ. મારી તો તમને સલાહ છે કે તમારી જમીન વેચાતી રાખનારની સાથે

પણ તમે પ્રેમથી અને ધીરજથી કામ લેજો-આકળા ન થશો-
માયાળુ વર્તન રાખજો. અંતે એ તમારો સેવક બની જશે અને
બૂલનો પસ્તાવો કરશે.

ન્યારે તમે મુખી થાઓ ત્યારે મુખી છતાં પ્રજ્ઞના સેવક
બનજો. મુખીપણું પ્રજ્ઞની સેવાર્થે જ મળવાનું છે.

મારો સંદેશો

તમારી જમીનો તમને પાછી મળવાની છે. જમીનો રાખનારા
દહેવાણના ઠાકોર અને બીજા ભાઈઓને મારો સંદેશો પહોંચી
શકતો હોય તો હું તેમને વીનવીને અને આજીજી કરીને કહું છું કે
તમે એ જમીનો છોડી દેજો. એ જમીનો તમને પચવાની નથી.
વંશપરંપરા તમને ન પળી શકે. ખરું પૂછો તો તમારે એને અડવું
જ નહોતું જોઈતું. મેં તો સાંભળ્યું છે કે એ જમીનોના તમે
પૂરા પૈસા પણ નથી આપ્યા. ૨૦૦-૩૦૦ રૂપિયાની જમીન ૫-૧૦
રૂપિયામાં લીધી તે કંઈ લીધી કહેવાય ? પણ તમે પૂરેપૂરા પૈસા
આપ્યા હોય તોપણ એ જમીનો તમારે રાખવા જેવી નહોતી. તમે
જાણતા હતા કે એ જમીન પાડોશીની છે. અને એ સરકાર સાથે
સ્વરાજની લડાઈમાં રોકાયેલો હતો એવે ટાણે તમારે તે ન રાખવી
જોઈએ. તમે એ વેચાતી રાખી તેથી તો તમને, અમને, આ ભાઈ-
ઓને અને સરકારને બધાને આજે મુશ્કેલી પડે છે. તમે ડાહ્યા હો
તો તમારી મેળે જ એ જમીનો મૂળ ધણીને પાછી આપી જજો.

અધીરા ભાઈઓને હું કહું છું કે એ જમીન તમારી છે ને તમને
મળવાની છે; જો કે કઈ રીતે અને ક્યારે એ અત્યારે હું કહી
શકતો નથી. પણ એટલું ચોક્કસ છે કે તે ધારિયાં ઉડાવવાથી નહિ,
પણ આત્મવિશ્વાસથી જ, પાછી મળવાની છે. એની વાટાઘાટ અમે
કરી લઈશું. જમીનો રાખનારા ધારાળાભાઈઓને, ઠાકોરને અને
બધાને મારો વિનય છે, સંદેશો છે, આજીજી છે કે તમે એમ કહેવડાવી
દો કે એ જમીનો રાખવામાં અમે બૂલ કરી છે. સરકારને તમે પૈસા
આપેલા છે તેનું થઈ રહેશે. તમે તમારી ખુશીથી જમીનો પાછી

આપો તો સરકાર કંઈ વચ્ચે આવવાની નથી. ધારાળાભાઈઓ પોતે સારા ચર્ધાળ્ય તો સ્વરાજ્યને પણ એ ડગલાં આગળ લાવી દે.

સ્વરાજ્ય અને સેન્સસ

સ્વરાજ્યમાં સૌ હશે. ધારાળા શું જંગલીમાં જંગલી કામ પણ એમાંથી બહાર નહિ રહી જાય. ધારાળાભાઈઓ અત્યારે સરકારને ચોપડે ગુનેગાર કામ ગણાય છે. રામરાજ્ય હશે તેમાં તો ગુનેગાર કામ જ નહિ હોય. તેમાં તો એકજ વિભાગ હશે.—હિંદુ હો કે મુસલમાન હો કે કોઈ બીજો ધર્મ પાળનારા હો અથવા તો હિંદુમાંની જુદી જુદી ન્યાતના હો—બધા રામરાજ્યની વસ્તી—ગણતરીમાં એક જ કામ ગણાવાના છે. કારણ બધા હિંદુસ્તાનના રહેવાસી છે. આપણી સેન્સમાં એવા કામી કે ન્યાતજાતના સંકુચિત બેદો ન જ હોય. હોય તો મને બૂંડું લાગે. ૩૦ કરોડ છતાં આપણે એક રહીએ એનું જ નામ સ્વરાજ્ય. સ્વરાજ્યમાં તો એક કૂતરાને પણ ઇન્સાફ મળે તો મનુષ્યની તો વાત જ શી કરવી ? મારે તો એવું સ્વરાજ્ય મેળવવું છે. એ માટે મારી પાટીદારોને સલાહ છે કે ધારાળા ભાઈઓનો ડર ન રાખશો. તમે પોતે મીઠા હશો તો તે મીઠા થવાના જ છે એવો મને દૃઢ વિશ્વાસ છે.

રામરાજ્યની ઝંખના

હિજરતી ભાઈઓ સાથે મળીને આજે જે ઠરાવ્યું છે તે હું આ ભરસામાં બહાર કરું છું કે ૧૬ મી ને સોમવારે સવારના દસ વાગતાં સુધીમાં તેઓ પોતપોતાના ઘરનો કબજો લેશે. બારૈયાભાઈઓ જો લૂટેલો માલ ત્યાર પહેલાં જ, રાતની રાતમાં, છાનામાના ધર્મશાળામાં નાખી જશે તો સાચે જ રામરાજ્ય આવી ગયું ગણાશે. હું એ દશ્યને ઝંખું છું. રવિશંકર અહીં રહેવાના છે. એ તમારે ઘેરઘેર ફરીને બીખ માગશે. લોટ કે ચોખ્ખાદાળ એને નહિ જોઈએ. તેની ઝોળીમાં તો પ્રેમ રેડજો, વિશ્વાસ રેડજો અને કહેજો કે ‘રવિશંકર મહારાજ ! પાટીદારો અમારા ભાઈ છે. અમે મૂતકાળમાં જે કર્યું તેથી શરમાયા છીએ. હવેથી જે મદદ પાટીદારોને જોઈએ તે અમે આપવાના છીએ.’

જે ધારાળાભાઈઓનો આ પાપકર્મમાં હાથ છે તેમને મારો એ જ સંદેશો છે. એ પોતે શરમના માર્યા કે ગમે તેમ કદાચ અહીં ન આવ્યા હોય તો લોકો એમને મારો સંદેશો ઘેર જઈને પહોંચાડે એવું હું ઇચ્છું છું. રવિશંકર તો એ સંદેશો લઈને નીકળી જ પડેલા છે.

સૌનો બેલી શ્રીરામ છે

હિન્દુઓને હું કહું છું કે ૧૬ મી તારીખે, બરાબર કહેલા વખતે, તમે ગામમાં દાખલ થઈ જાઓ; અને બરાબર શુભ ચોક્કસિયે તમે ગામમાં પેઠા છો એની મને તારથી ખબર આપજો. હું એ દિવસે મુંબઈ હોઈશ. તમારા તારથી અમને આશ્વાસન મળશે. આજે હું સરકારને ચિઠ્ઠી નાખવાનો છું કે જેથી સરકાર જાણે કે તમે ૧૬ મીએ ગામમાં પાછા આવવાના છો. ઈશ્વરને સાક્ષી રાખીને આપણે સંધિનું બરાબર પાલન કરવાનું છે. માટે હજી જો કોઈને કાંઈ કહેવું હોય તો સાંજ સુધીમાં કહી શકો છો. ૧૬ મી તારીખે ગામમાં પાછા જવાનો કાર્યક્રમ આજે ધર્મશાળામાં યોજાશે ત્યારે તમારા ૧૦-૧૨ પ્રતિનિધિઓ હાજર હતા. છતાં તમે પૂછવાનું પૂછી શકો છો. પુરુષોને જોડેલો હક્ક છે એટલો જ બહેનોને પણ છે માટે બહેનોને કાંઈ કહેવાનું હોય તો હું જવાબ આપવા તૈયાર છું. બહેનોમાં ૩૨ હશે તો તે પુરુષો કાઢી શકનાર નથી. માટે બહેનોએ ૩૨ છોડી દેવો. બેરસદમાં બહાદુરીથી લાઠીઓ ઝીલ્યા પછી બહેનોને હવે કાંઈ ૩૨વાપણું ન જ હોવું જોઈએ. સૌનો બેલી શ્રીરામ છે. સ્ત્રીઓનો બેલી પુરુષ નથી; શ્રીરામ છે. ઈશ્વરના દરબારમાં સ્ત્રીપુરુષનો ભેદ નથી. ત્યાં તો બધા સરખા છે. ઈશ્વરના આપણે બધા જંતુ છીએ. ૩૨વાનું કોઈને કારણ નથી. સ્ત્રીઓની લાજઆબરૂ ઈશ્વરના હાથમાં છે. કરેલો નિશ્ચય હવે ન ફેરવશો. શુભ ચોક્કસિયું હવે ન ચૂકશો. ૧૬ મીએ બરાબર ઠરાવેલા સમયે ગામમાં પાછા જાઓ.

કનિયાકંકાસ કાઠી નાખો

સરદારશ્રી

ભાઈઓ અને બહેનો,

એક વર્ષ ઉપર આ ગામની પેલી ભાગોળે વડ નીચે મને સભામાંથી પકડી ગયા ત્યારે સભાને બેઠેલી મૂકી હું ચાલી ગયો હતો પણ મારા મનમાં અતિશય થડકાટ ભરાયેલો હતો. મને વિશ્વાસ ન હતો કે તમે જાળવી શક્યા છો એટલી શાંતિ જાળવી શકશો. સરકારનો આરોપ હતો અને ખીજા પણ કહેતા હતા કે આ તાલુકાના લોકો તોફાની છે; સહજસહજમાં ખૂના-મરકી કરે એવો છે. હું આ દાક્ષિણામાં ચિનગારી મૂકું છું એવા આરોપસર જ મને પકડેલો. હું કાંઈ ઉશ્કેરણી કરવા આવ્યો ન હતો. હું તો બોલ્યો પણ નહોતો પણ તમે સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે કે તમે અનેક જીવંતો છતાં શાંતિ જાળવી શકો છો. વળતી હિંસા કરવાની શક્તિ છતાં તમે સ્વેચ્છાપૂર્વક જે દુઃખ વેઠી લીધું છે અને તમારી ધનજત વધારી છે એ માટે હું તમને

મુખારકબાદી આયું છું. તમારી વાતો સાંભળીને મને જેલમાં અને બહાર હર્ષ થયો હતો. તમને જે નુકસાન થયું અને તમે જે દુઃખ વેઠ્યું છે તે વેઠવાની ઈશ્વરે જ તમને શક્તિ આપી છે. ઈશ્વરે માણસને અપાર દુઃખો સહન કરવાની શક્તિ આપેલી છે. એણે એવી રચના કરી છે કે જ્યારે દુઃખ સહન ન થઈ શકે ત્યારે માણસ બેલાન થાય છે. પછી જીલમગાર એના પર ગમે એટલો જીલમ છોતે ગુજારે ! એને એની ખમર પણ પડતી નથી. બુદ્ધિપૂર્વક દુઃખ વેઠવું એનું નામ જ તપશ્ચર્યા અને તમે તેમ કર્યું છે તેથી જ દુનિયામાં તમારી તારીફ થાય છે.

કસોટીનો વખત

હવે કસોટીનો વખત આવ્યો છે. લડાઈમાં તો એક જાતનો નશો છે. શરાબનો કેફ હોય છે એમ લડાઈનો પણ એક જાતનો કેફ હોય છે. લડાઈમાં માર્થા ફેડાવવા, ગોળી ખાવા સૌ કાઈ તૈયાર થાય છે; પણ લડાઈ પછી, શાંતિના સમયમાં એ બધા કડવા ઘૂંટડા ગળી જવા, શાંતિ જાળવવી અને સંયમ પાળવો એ વધારે કઠણ છે. તમે અત્યાર સુધી જે કર્યું છે એવી વિશેષ કરી બતાવવાનો હવે સમય આવ્યો છે. હવે હું છૂટો છું. અત્યાર સુધી મને અહીં પેસવા દેતા નહોતા. ૧૨ મહિનાથી ખેડૂતો જોડે વાત કરી નથી. મારે તો બધા ખેડૂતોને મળવું છે. પણ અત્યારે એટલો અવકાશ નથી. પણ તમારી પાસે તો આવવું જ જોઈએ એથી હું આવ્યો છું.

લડાઈની શુભ શરૂઆત તમે કરી. તમે એને શોભાવી પણ ખૂબ, હવે એને એથી થે વધારે શોભાવવી તમારે માથે છે. અહીં પાટીદાર અને બારૈયા વચ્ચે તફા પડ્યા છે એ સાંભળી મને ખૂબ દુઃખ થયું છે. એમાં તમારી પણ કસૂર હશે. ન હોય તો એમ ન બને. તમારી કસૂર હોય તે હવે સુધારી લેવી અને એમની ભૂલો ભૂલી જવી, એમના પર રોષ ન કરવો અને એમને

પશ્ચાત્તાપનો અવકાશ આવવો એ તમારું કર્તવ્ય છે. આજ સુધી એમણે જે કર્યું છે તે એમણે નથી કર્યું; એ તો ત્રીજા પક્ષના હાથમાં હથિયાર બન્યા છે. આપણી લડાઈ ખારૈયાઓ સામે નથી પણ જે તંત્રે એમને એવા બનાવ્યા તે તંત્રની સામે છે. ખારૈયાઓ ફરી એમ ન કરે એ રમત રમતાં તમને આવડવી જોઈએ. તમારામાં બુદ્ધિ છે, તમારામાં હિંમત છે, અને તમારામાં શક્તિ છે એટલે બાપુએ બતાવેલા માર્ગે ધીરજ અને સંયમ રાખીને ચાલશો તો તમે અમર કીર્તિના ભાગીદાર થવાના છો એ અચીત માનજો.

હૈડિયાવેરાની લડતની યાદ

આઠદશ વર્ષ ઉપર ન્યારે બાપુ જેલમાં પડ્યા હતા ત્યારે આપણા ઉપર સરકારે હૈડિયાવેરા નાખ્યો હતો. હિંદુ, મુસલમાન, ખ્રિસ્તિ બધા ધર્મોના અને બધી ન્યાતોના માણસો પર એ વેરાનો બોજો પડ્યો હતો. એક બે બહારૂવટિયાઓને સરકાર ન પકડી શકી એટલે આખી પ્રજાનો એમને સાથ છે. એવો આરોપ મૂકી એ વેરા નાખવામાં આવ્યો હતો. આપણે બધા એની સામે એકસંપીથી લડ્યા હતા. ખારૈયાઓ પણ એ લડતમાં સાથે જ હતા. એ દિવસથી દરબાર સાહેબ અને રવિશંકર તાલુકામાં થાણું નાખીને પડેલા છે. જે કામ સરકારથી ન થયું તે રવિશંકરે કરેલું છે; ધારાજાઓને એણે સુધાર્યા છે. ખેડૂતોમાં કે રાસમાં રવિશંકરો પેદા થયા હોત તો આજે ખારૈયાઓ વિરુદ્ધ ન હોત; સાથે હોત. રવિશંકરને રાસમાં રહેવાનું કહી દીધું છે. ભાનબૂલેલા ખારૈયાઓને સમજાવવાના છે. એમને સમજ નથી. તમારો માલ, પાક અને ઘરબાર એ લૂંટી ગયા એથી શું ? એ માલ એમને પચવાનો નથી. ખરા પરસેવાનો માલ જ માણસને પચી શકે; હરામનો માલ હજી સુધી કોઈને

પચ્ચો નથી અને પચવાનો નથી. એ ઈશ્વરનો ઇન્સાફ છે. જગતઃ
ધર્મ પર ચાલે છે; હરામનો માલ એ પચતો હોત તો સૃષ્ટિ
ચાલે જ નહિ. જેણે ખારૈયાઓ પાસે આ કામ કરાવ્યું છે એણે
અધાર પાપ કરાવ્યું છે.

ખારૈયાભાઈઓને

ખારૈયાભાઈઓએ સમજી લેવું જોઈએ કે આ લડત બધાના
કલ્યાણ માટે છે. આ લડતમાં તમારાથી સામ ન આપી શકાય
તો તે સમજી શકાય એમ છે, પણ જે લોકો દેશની ખાતર લડે
છે એમની જમીનો તમારાથી કેમ રખાય ? તમે તો ધારિયાં રાખ-
નારા—બહાદુર હોવાની એટ રાખનારા, તમે દેશની ખાતર લડ-
નારાની કમરમાં પાછળથી કટાર મારો એ કંઈ બહાદુરીનું કામ
ન ગણાય. રાસના પાટીદારો સરકાર સામે લડતા તે કંઈ ખારૈયા-
ઓને મારવા માટે નહિ. એ તો અદારે કામનું કલ્યાણ કરવા
માટે, સ્વરાજ માટે લડતા હતા. એમની પાસે એ લડત લડાવનારા
પણ અમારા જેવા જ છે; એમને તમારાથી દુઝો કેમ દેવાય ?
તમે ભૂલા પડ્યા છો: તમને દુષ્ટ માણસે ભુલાવવામાં નાખ્યા છે.
તમે હવે સમજો અને સીધે રસ્તે આવી જાઓ.

મહિને, બાર મહિને કદાચ ફરી પણ લડવું પડે. અમારા
જેવા માણસને તો સ્વરાજ નથી ત્યાં સુધી લડવાનું અને સ્વરાજ
મળ્યા પછી સ્વરાજની નવી તંત્રચત્રનામાં ખપી જવાનું રહેવાનું.
સ્વરાજ્યમાં કબ્જાકંકાસને સ્થાન ન હોય. સ્વરાજ્ય જોઈતું હોય
તો અત્યારથી કબ્જાકંકાસ કાઢી નાખો.

લડાવનારા ચાલ્યા જશે

હવે હિન્દુસ્તાનમાં બધા ગામમાં પાછા આવશે. લડાવનારા
ચાલ્યા જશે પણ તમારે તો હમેશાં સાથે જ રહેવાનું છે. હવે
ગઈશુજરી બૂલી જાઓ; અને ફરી ફરી એવી બૂલો ન કરો.

એને માટે તૈયારી કરો. બે કામો વચ્ચે જે અંટસ પડેલો છે તે ભાગવાનો પ્રયત્ન કરશે તે પુણ્યશાળી ગણાશે એ આજે જ સમજી જાઓ; મોડા સમજશે તો કાંઈને કાંઈ નથી. એક કામને બીજી કામ સાથે જે લડાવે છે તે રાક્ષસી માણસો છે. પુણ્યશાળી તો મહોખત કરાવે; ગળાં કાપતાં, ચોરી કરતાં, લૂંટ કરતાં, ડાકુનું કામ કરવાં જે શિખવાડે છે તે નાદાન છે. તમને એવા માણસોએ અધાર પાપને ચડાવ્યા છે. તંત્ર ચલાવનારાનો એવો ઉદ્દેશ ન હોય. એ તો નાના માણસોનું કામ છે. તમો ઇચ્છો છો કે પાટીદારો અને બારૈયાઓ પેઢી દર પેઢી સુધી એક બીજનાં ગળાં કાપ્યા કરે ? તમે જાણો છો કે જમીનો એના મૂળ ધણીને પાછી ન મળે ત્યાં સુધી રાસમાં કદી શાંતિ થવાની નથી, અને રાસમાં બંધાં સુધી અશાંતિ છે ત્યાં સુધી ગુજરાતમાં અને આખા હિંદુસ્તાનમાં શાંતિ ન જ હોઈ શકે. મૂળ ધણીને એમની જમીનોના ઇંચે ઇંચ નો કબજો નથી મળ્યો ત્યાં સુધી લડાઈ ચાલુ રહેવાની છે. જમીનો કાંઈને પચી નથી અને પચવાની નથી. દહેવાણીનો ઠાકોર હોય કે મોટો ચમરબંધી હોય—અધાએ સમજવું પડશે કે સ્વરાજ્ય ચલાવનારા કંઈ ઉપરથી પડવાના નથી; સ્વરાજ્ય ચલાવનારા તો સ્વરાજ્ય માટે અત્યારે લડનારા છે એમાંના જ હશે. લડાવનારા આત્મા જશે. સ્વરાજ્ય મળ્યે પણ એ જમીનો મૂળ માલિકોને પાછી સોંપ્યા વિના કાંઈનો છૂટકો નથી. જેણે તમને લૂંટચોરી કરવા અને હરામની જમીનો રાખવા ઉશ્કેર્યાં છે એણે તમને ધોકો આપ્યો છે—તમારા ગળામાં ઘંટ બાંધ્યો છે. એ ઘંટ કાઢી નાખો; કારણ પરિણામે એથી દુઃખ પડવાનું છે. પણ બૂલ્યા આ વખતે ફરીથી લડાઈ જીપડે તો તમે ને હું દુરમન સામે સાથે રહીને લડીએ; ફરી હિંજરત કરવી પડે તો રાસમાંથી પાટીદારોનાં ૬૦૦ ધરો જ નહિ પણ પાટીદાર અને બારૈયાઓનાં મળીને નવસેંએ ધરો ખાલી થવાં

જોઈએ; તમારે બધાંએ એક કુટુંબ તરીકે રહેવું જોઈએ. તમારા મનમાં એટલો બધો અંટસ શા માટે ભરાયો છે ? તમે પાટીદારને માળ દો તુંકારો કરો એથી શો લાભ ? એ બધું એ સાંખી લે છે અને સાંખી લેવાની જ મેં તેમને સલાહ આપી છે, કારણ તેથી તમારું મોહું ખરાબ દેખાવાનું છે—તમારું મોહું ગંધાવાનું. એનું પરિણામ સારું ન જ આવે. તમે એ ગાળો કાઢીની દેવડાવી દો છો એ પણ હું જાણું છું. આખરે તમારી શક્તિ કેટલી છે એ પણ મારી જાણ બહાર તો નથી જ.

ગરજ હશે તો આપવા આવશે

મુખીપણમાં તો હું કંઈ જોતો નથી. એ તો દુબળાનું કામ છે. મુખીપણમાં શું મળે છે ? રાજના છ પૈસા (હસાહસ) એથી ગામમાં પટેલાર્ધ કરવાનું અને રૂબાબ પાડવાનું મળે—જો શક્તિ હોય તો. પણ એથી શું ? સરકારના એક પટાવાળા આગળ પણ મુખીએ કેટલી ખુશામત કરે છે ? રાજ્ય ચલાવવા લાયક માણસ એક ચપરાશી આગળ એમ કરે એથી મને તો ખૂબ દુઃખ થાય છે—માથું કાપવા જેવું લાગે છે.

મુખીપણાં અત્યારે કેને આપેલા છે તે તો જુઓ. મુખીપણાં અત્યારે નાગાને આપેલાં છે. રાજ્યતંત્ર કંઈ એથી ઓછું જ ચાલવાનું છે ? મુખીપણું તો ગામના રક્ષણાર્થે હોય તો જ કામનું. લડાઈના વખતમાં સારા માણસો સરકારને પડેથી ખસી જયા એટલે હાથમાં આવ્યા તેને અત્યારે તો મુખીપણાં વળગાડી દીધેલાં છે. શાંતિના સમયમાં એવા માણસો ન ચાલે. એ તો મૂળ ધણીને પાછાં આપવાં જ પડવાનાં છે. પણ અત્યારે આપણે એની તો વાત પણ ન કરીએ. સરકારને સત્તરવાર ગરજ હશે તો એ તમને પાછાં આપવા આવશે. હું તમને લખી આપવા તૈયાર છું કે તમે અધીરા નહિ થાઓ તો સરકાર તમારી દાદીમાં હાથ

ધાલતી આવશે અને કહેશે કે મુખીપણું લો. મુખીપણામાં પણ કાબેલ માણસનું કામ છે. ખીચારા બારૈયાઓએ મુખીપણું ક્યારે કર્યું છે ? એકાદ ગુનો થયો તો તેના રિપોર્ટ વખતે જ એ ભરાઈ પડવાના. અમલદારોને લાડુ, દૂધપાક અને શિખંડના જમણા ભેદએ તે ખીચારા બારૈયા કર્યાંથી લાવશે ? એ તો લટકી જવાના.

પણ તમારી પાસે મુખીપણું આવે ત્યારે તમે એને શોભાવજો. તમે કોઈની ખુશામત ના કરશો અને કોઈને રંજાડશો નહિ, સ્વપ્ને પણ કોઈના પર દંશ ન રાખશો અને સમજીને પણ મારામારી ન કરશો.

કલ્યાણ થઈ જશે

પાટીદારના મનમાં ડર ન હોય. અહીંના ૬૦૦ ધરનાં પાટીદારે ૩૦૦ ધરના બારૈયાઓથી ન ડરે. અને જો ડરે તો હું તેમની સાથે ન રહું. ડરપોકનું હું મેં નથી જોતો. તમને મેં બહાદુર કલ્યા છે. હું અહીંથી પકડાયો ત્યારે મેં તમારી આંખમાં ખૂનસ જોયેલી અને અત્યાર સુધીની લડતમાં મેં તમારી બહાદુરી જોઈ છે. હવે તમારે ડરવાનું ન હોય. કોઈ બારૈયો અટક્યાળું કરશે તો એ જ પરતાશે. તમારે ધર્મને રસ્તે ચાલતાં કંઈ ગુમાવવાનું નથી અને કોઈથી ડરવાનું નથી.

ધર્મને રસ્તે ચાલતાં ધારો કે આપત્તિ આવે, અને કુરબાની થાય તો તેથી પણ શું ? એથી તો રાસનું કલ્યાણ થઈ જશે. એક બારૈયો ગડિા થયો અને એણે એકનું ગળું કાપ્યું તો કંઈ નહિ પણ તમે સામો જવાબ આપશો-ધા કરશો તો તેનું વેર પેઢીદર પેઢી સુધી પહોંચશે. જો એ મારશે તો ખાતરી રાખજો કે એ જ મરશે. હવે સરકાર ગાંડાં કાઢનારને સાથ નથી દેવાની.

સરકારનો રસ્તો

બારૈયાઓ સમજે તો આપણે તો એકના એક છીએ; લડાવી-મારનાર જ પારકા છે. એમનો તો હાજરીનો રસ્તો છે—અંગૂઠા પકડાવવાનો અને હેડિયાવેરાનો રસ્તો છે. તમારા જે બારૈયાભાઈ-ઓ જેલમાં છે એમને પણ તમારાં કૃત્ય નથી ગમ્યાં એ હું તમને જણાવું છે. તમે સીધા નહિ થાઓ તો સરકાર પાસે તો ધોકા સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નથી. અને તમારી ગરજ હતી એ દહાડા હવે જતા રહ્યા છે. એને ઊભી આબરૂએ રાજ્ય કરવું છે. એમ્પ્લોયમેન્ટ રાસ વિષે ખૂબ લખ્યું છે. એણે વાઘસરોયને પણ વાત કહી કે આવું કામ તો રાક્ષસ પણ ન કરે. એ બધાની સરકારના માણસો પર અસર થઈ જ હશે. નિર્ભય થશો અને તમારી રામધૂન સાચી હશે તો ભગવાન તમને સાથ આપવાનો છે.

રાસ અમર થવાનું છે

સ્વરાજ્ય વિના આ લડત બંધ નથી રહેવાની. રાસે આ લડતમાં અગ્રસ્થાને છે. સ્વરાજની આ લડતમાં તમે બધા ખપી જાઓ તો પણ મને તો આનંદ જ થવાનો છે. કારણ ઇતિહાસમાં એથી રાસ અમર થવાનું છે. તમારા ગામના વડતળેથી મને પકડ્યો એ મને ફાવ્યું. તમને દુઃખ પડે એથી મને પણ દુઃખ જ થાય પણ દુઃખથી જ સુખ આવે છે. તમારી જે કસોટી થઈ છે તેથી હું રાજી થયો છું. તમે હુંકારાતુંકારા સાંભળ્યા છે; તમે ન જોયેલું દુઃખ જોયું છે; પણ તમને એથી જે ધનજન્ય મળી છે તે તમે કદી નહિ કલ્પેલી એવી છે. ઠેઠ અમેરિકા સુધી તમારી આબરૂ પહોંચી ગઈ છે.

તમારા બેપાંચ લાખ ગયા પણ એથી શું? એ તો ઇશ્વર કરશે તો કાલે પાછા આવશે. હાથપગ સાજા હોય તો એડૂતને તે પેદા કરી લેતાં કેટલી વાર ?

પ્રતિજ્ઞા પાળજો

તમે જે પ્રતિજ્ઞા કરી છે તે પાળજો. ૧૬ મી એ ઘેર આવજો અને અહીં કહ્યું છે તેનો સમજીને અમલ કરજો. હવે તો દરબાર સાહેબ ઘેર આવ્યા છે અને રવિશંકર અહીં રહેવાના છે. હવે તમે સાથ વિનાના કે સૂતા નથી. હવે બહારના લોકો પણ તમને બહુ જોવા આવશે. માંડવાઓમાં તમે જોવા શોભો છો એવા જ ગામમાં પણ શોભજો. સ્વદેશી માલ જ વાપરજો અને ખાદી સિવાય બીજું કંઈ પણ વસ્ત્ર ન પહેરશો. સૂતરના તો ઢગ કરજો. સદા સત્ય અને ધર્મને રસ્તે જ ચાલજો. ઇશ્વર તમને શક્તિ આપે અને તમારું કલ્યાણ કરે.

સુણાવની શાંતિમાં

[રાસથી ઊપડી રાતે જ લાા-લાા ના શુભારે બાપુજી અને સરદારશ્રી સુણાવ આવી પહોંચ્યા. સભા સીમમાં દોકરડાની વાવ આગળના વિશાળ મેદાનમાં ગોઠવી હતી. ફરતે પાંચ પાંચ ગાઉથી આવેલાં સ્ત્રી પુરુષોની વીસ હજારની મહા-મેદની અગાઉથી જ ખૂબ જ વ્યવસ્થિત રીતે વર્તુલાકારે ત્યાં બેસી ગઈ હતી. આકાશમાંથી અંધારી રાતની ચાંદની દ્વારા કોઈ અદ્ભુત શાંતિ નીતરી રહી હતી. અને આ મહામેદની જાણે એ ચાંદનીની શાંતિની સ્પર્ધા માંડી બેઠી હતી.]

મીઠો ઠપકો

ગાંધીજી

ભાઈઓ અને બહેનો,

અત્યારે મોડી રાતે, આખા દિવસની ધૂળ ખાધા પછી અને બે ત્રણ મોટી સભાઓમાં બાપજી કર્યા પછી, અહીં પણ, તમારી આગળ મોટું બાપજી કરવું અશક્ય છે. અને આટલી બધી શાંતિ અહીં પથરાઈ છે તે ન હોત તો કંઈ પણ કહેવું અશક્ય થઈ પડત.

તમારું બાર માસનું વિવરણ મારી પાસે છે. એ મારી આગળ વાંચવાનો ધરાદો હશે પણ હું ધારું છું કે આ મોડી રાતે દયા-ભાવે જ તે વાંચવાનું મુલતવી રાખ્યું છે. પણ હું તેના ધણોખરો ભાગ અક્ષરશઃ વાંચી ગયો છું. છેલ્લો પેરેગ્રાફ તમારે સૌએ જાણવા જોવો છે. એમાં જણાવેલું છે કે અહીંના ખેડૂતે ૬૯, ૧૬૭ રૂ.નું મહેસૂલ ન ભરવા માટે ૨,૪૨,૯૧૩ રૂ. નું નુકસાન વેઠ્યું છે. અને અત્યારે

એની દશા થઈ ગઈ છે કે ખાસ દેવું કર્યા સિવાય તેનાથી આ મહેસૂલ ભરી શકવાનું નથી.

દળીઃળીને કુલડીમાં

સુણાવ વિભાગે જે દુઃખ વેઠ્યાં છે અને જે બહાદુરી કરી છે એનું આ વિવરણમાં સુંદર વર્ણન છે. પણ આપણામાં કહેવત છે કે દળીદળીને કુલડીમાં વાળ્યું એમ છેલ્લો પેરેગ્રાફ લખી લેખકે બધું ઘોઈ નાખ્યું છે. લખનારે એ ધરાદાથી નહિ લખ્યું હોય પણ પરિણામ તો એમાંથી એમ જ આવ્યું છે.

જો અગણ્યોતેર હજારનું મહેસૂલ ન ભરવા માટે તમે એ લાખનું નુકસાન વેઠ્યું હોય તો તો તમારા જેવા કોઈ મૂરખ નહિ. પણ સુણાવના માણસો એવા મૂરખ છે એમ તમારી મંડળીના દેદાર જેતાં માલૂમ પડતું નથી. તમે તો ચતુર જણાવ છો, તમે તમે તો બહાદુર છો. તમે જે લડત માંડી છે એ મહેસૂલ નહિ ભરવા માટે નહિ, પણ સ્વરાજ માટે. રૂપિયાની વાત તો એવી છે કે આતો અગણ્યોતેર હજારનું મહેસૂલ છે પણ ૧ રૂપિયાનું મહેસૂલ હોય તો પણ શું? તમે તો મોટું દંડ રચ્યું હતું. એક બાળુ હિંદના કીડી જેવા માણસો અને બીજી બાળુ અગણિત પશુખળવાળી આખી મહાન સત્તનન. એ એનાં બધાં સાધન લઈને રા. ૧ નું મહેસૂલ માગવા આવે તોપણ તમે કહો કે એ એક રૂપિયો પણ છૂટે એમ નથી; એ એક રૂપિયો ન છોડતાં વર્ષો વર્ષો આલ્યાં જશે અને અમે ખુવાર થઈ જઈશું તોપણ શું? હજી તો તમે સર્વસ્વ નથી ખોયું; કારણકે તમે મને થેલી આપી છે ! પણ ધારો કે તમે સર્વસ્વ ખોયું અને પછી કહો કે હવે રૂપિયો કેમ આપી શકાય ? તો હું તો કહું કે સ્વરાજ લેતાં લેતાં દેવું કરીને પણ એ રૂપિયો આપવાનો છે. કારણ સ્વરાજ મળ્યે તે આપવા આપણે વચનથી બંધાયા છીએ. અને સ્વરાજની કિંમત એ રૂપિયા કરતાં

વધારે છે. પણ તમે જો એમ લખ્યું હોત કે મહેસૂલની વાત અત્યારે કેવી ? સ્વરાજ લાવો ને મહેસૂલ લઈ જાઓ તો એ યોગ્ય હતું. બાકી ખુવાર થવાની તો આપણે પ્રતિજ્ઞા કરી છે એટલે જ હું કહું છું કે આ લખાણથી કયું કારવ્યું બધું ઘોવાઈ જાય છે.

મુદત માગી શકે છે

પણ સંધિની વાતમાં તો એમ છે કે જેનાથી મહેસૂલ ન અપાય તે ન આપે. દેવું કરીને કોઈએ મહેસૂલ ભરવાનું સંધિમાં છે જ નહિ. જેમણે મહેસૂલ નથી આપ્યું અને નથી આપી શકે એમ એ કહી શકે છે કે અમે ખુવાર થઈ ગયા છીએ. હમણાં અમારી પાસે પૈસા નથી; પછી મળશે. સરકાર શરત પ્રમાણે એવાઓ માટે મહેસૂલ મોકૂફ રાખવા બંધાયેલી છે. તમારી સ્થિતિ અત્યારે એ ભરપાઈ કરવા જેવી ન હોય તો પણ તમે મુદત માગી શકો છો. એ મુદત પૂરી થઈ જાય તેના પહેલાં સ્વરાજ મળે તો પછી મુદતની વાત શું ? દેવું કરીને પણ એ વખતે એ ભર્યું હોય તો શો વાંધો ? જો કે સ્વરાજની સત્તા તમે જે સહન કર્યું છે જોઈને બધું મહેસૂલ મોકૂફ અથવા માફ પણ કરે. મારા કહેવાનો મુદ્દો તો એ જ છે કે તમે આ નુકસાનને વચ્ચે નથી લાવી શકતા.

સંધિમાં કઈ જાતની શરતો થઈ છે એ અત્યારે સંભળાવવા નથી બેઠો. એ તો મેં બીજે ઠેકાણે સમજાવી છે. નવજીવનમાં તે છપાઈને પણ આવશે એટલે તમે તે વાંચી સમજી લેશો. તમારો પેરેગ્રાફ વાંચીને વિચાર આવ્યો એટલે જ આ એક શરત તો સમજાવી દીધી.

ગુજરાતના ખૂણે ખૂણે

તમે જે દુઃખ ભોગવ્યું છે તેને માટે તમને ધન્યવાદ ધટે છે. પણ દેશમાં ને ગુજરાતમાં એવો કયો ખૂણો છે કે જ્યાં લોકોએ આ લડતમાં દુઃખ સહન કર્યું નથી, બહાદુરી નથી બતાવી ? ત્રાજવું

લઈને બેસો તો કહેવાય કે અમુક ઠેકાણે લોકોએ વધારે બહાદુરી બતાવી છે અને અમુક ઠેકાણે ઓછાં બતાવી છે, પણ બહાદુરી તો સૌ બતાવી છે એ નિર્વિવાદ છે. સૌ પોતપોતાની શક્તિ પ્રમાણે કરે, એક બીજાને ચડી જવાનો વિચાર રાખે અને એ એક બીજાથી દદ બને.

હું માનું છું કે હવે પછી કરવાનું જે બાકી છે તે કરે તો સ્વરાજ આપણા હાથમાં છે. પ્રથમ એ કે સંધિમાંની આપણને લાગુ પડતી શરતોનું આપણે પૂરેપૂરું પાલન કરીએ. બીજું સર્વાંગે ખાદી ધારણ કરીએ અને વિદેશી કાપડનો બહિષ્કાર કરીએ. ત્રીજું શરાયત્તે દેશવટો દઈએ; અને એમ કરતાં ક્યાંયે બળાત્કાર ન કરીએ. ચોથું હિંદુ મુસલમાન વગેરે બધા ધર્મના અને બધી કામના માણસો વચ્ચે સારામાં સારું ઐક્ય સ્થાપીએ. સંધિના સમયમાં જો આ ચાર બાબતો સાધતાં સ્વરાજ ન મળે તો આપણું શસ્ત્ર તો છે જ. અંતમાં મારે કહેવું જોઈએ કે બાળકો પણ આ લડતને સમજી ગયા છે. વાનરોએ અને સ્ત્રીઓએ આ યુદ્ધમાં જે ભાગ ભજવ્યો છે એનાથી હિંદની કીર્તિ ઉજ્જવળ થઈ છે. ઘણે ભાગે આપણે સત્ય અને અહિંસાને વળગી રહ્યા છીએ. જેટલે અંશે આપણે હવે પછી આપણે એને વળગી રહીશું એટલે અંશે આપણો જય છે એ વિષે મને મુદ્દલ શક નથી.

રહસ્ય

સરદારશ્રી

ભાઈઓ અને બહેનો,

આટલા બધા ભાઈઓ અને બહેનો આટલી મોડી રાત સુધી બેગા થઈને બેઠેલા છો એટલે તમને નિરાશ કરવા મને ડીક નથી લાગતું. તમારી સાથે કાંઈક વાત કરવા પણ હું માગું છું.

તમારું નિવેદન મેં વાંચ્યું નથી; પણ તમે શું કર્યું છે તે મને ખબર છે. મારે નિવેદન વાંચવાની જરૂર નથી, તમે અગણ્યોતેર હજાર ખાતર બે લાખ ખોયા તે હિસાબ બરાબર નથી. હું તો એથી પણ આકરો હિસાબ ગણાવું. હાથમાંનું એક ચપટી મીઠું છોડાવવા માટે પોલીસે કેટલાય સત્યાગ્રહીઓનાં માથાં ફેડ્યાં છે, અને માથાં ફૂટવા છતાં કેટલાય જણે મીઠું નથી છોડ્યું. તમે એમને મૂરખ કહેશો? કદી નહિ. એ મીઠાની લડાઈ નહોતી તેમ આપણે ૬૯૦૦૦ ની કે થોડા મહેસૂલની લડત નહોતી લડતા—સ્વરાજની લડત લડતા હતા. લડત આપણે સમજપૂર્વક મારેલી છે. માત્ર

મહેસૂલની લડત હોત તો તે સહેજે લડાવી શકાત. એમાં આટલું નુકસાન પણ ન થાત. એવું મને ખૂબ આવડે છે. બારડોલીની લડત નહિ જેવા નુકસાનથી જ લડી લેવામાં આવી હતી. એ જ પ્રમાણે માત્ર મહેસૂલની જ લડત ઉપાડવી હોત તો આ વખતે આખા ગુજરાતમાં સહેલાઈથી ઉપાડી શકાત. આજે દરેક વસ્તુના ભાવ ઘટી ગયા છે એ જોતાં મહેસૂલનો સામાન્ય રીતે ભારે બોજો ખેડૂત પર વધારે ભારે બન્યો છે. સરકારને એ લડતમાં તરત કડ્દો કરવો પડત. પણ રાત થોડી અને વેશ ઘણા એવી વાત છે. ઠેરઠેર નાની લડતો ક્યાં સુધી લડવી ? એકીસપાટે બધું દુઃખ જાય એવી એક જ લડત એક જ વખત શા માટે ન લડી લેવી ?

હવે મહેસૂલ ભરવાના રૂપિયા ક્યાંથી લાવવા એ ફરિયાદ શા માટે ? જેની પાસે રૂપિયા ન હોય તેની પાસે પણ મહેસૂલ લેવાનું છે એવું સંધિની શરતોમાં ક્યાં લખેલું છે ? જેને ભારે નુકસાન થયું છે, જે આ લડતમાં ખુવાર થયા છે તેમને પૂરતી મુદત મળવાની જ છે.

સરવૈયાં કાઢવાની હજી વાર છે

પણ આજે મારે સમજવાની વસ્તુ તો એ છે કે તમારી તાકાત કેટલી છે ? તમે થાકી ગયા છો કે લડવું પડે તો હજી કેડ બાંધીને લડવાના છો ? તમે જો સુલેહના સાચા સ્વરૂપને નહિ ઓળખો તો મુશ્કેલી થવાની છે. કેમકે આ સુલેહ છેવટની નથી. એ તો મસલત પૂરતી છે. સરકાર કહે છે કે ‘ આવો અને અમારી સાથે બેસીને વટાઘાટ કરો, ચર્ચા કરો, દલીલ કરો; અમારી દાનત સાફ છે. ’ ત્યારે આપણે કહીએ છીએ કે તમારી દાનત સાફ હોય તો બતાવો; બેસીને આપણે વાત કરીએ. લડત એમ સમજીને આપણે મુલતવી રાખી છે. વાટાઘાટ કરતાં, મસલત ચલાવતાં આપણે જોઈએ છે

તે ન મળે તો લડવાનું તો ઉભેલું જ છે. સુલેહની શરતોમાં થયો છે એ કંઈ છેવટનો હિસાબ નથી. એ તો હજી બાકી જ છે. એટલે નફાતોટાનું તમારું સરવૈયું બૂલબરેલું છે. હજી સરવૈયાં કાઢવાની વાર છે.

હિંદમાં ધણા માણસોએ જુદી જુદી જાતના ભોગ આપ્યા છે. આપણી પાસે તો થોડો ધણો માલ હતો તે જ લૂંટાઈ ગયો છે. જેઓ ગોળી ખાઈને આ યુદ્ધમાં ખપી ગયા છે એમનો બદલો કાંઈ આપી શકાવાનો છે ? મૂર્ખાઈનું કામ તો એ છે કે સરકારે પંપના ભાગ કાઢી જઈને સોના જેવો પાક બગાડ્યો. એ ન આપણા હાથમાં આવ્યો, ન એના. પણ ખેર. તમારી કસોટી કરી જોઈ. જો કે હજી પૂરી કરી જોઈ છે કે નહિ તેની તો મને ખબર નથી.

એક જ કારણ

હું તો પહેલેથી જેલમાં જઈને બેઠેલો. પણ જેલમાં મને તમારી વાતો મળતી હતી. તમે ઠીકઠીક પાણી બતાવી રહ્યા છો એ જાણી મને આનંદ થતો હતો. મુણાવ પર શી શી ચીતી છે તે મેં સાંભળ્યું છે. પણ રાસના પ્રમાણમાં તમને ઓછું દુઃખ પડ્યું છે. ત્યાં તો પાટીદારો અને ખારૈયાઓ વચ્ચે ઝઘડા થયા છે. તમારે ત્યાં એવા કંજિયા નથી ત્યારે તમે પાટીદારો અંદર અંદર લડો છો એવી મને ખબર મળી છે. હમણાં લડત મુક્તવી રહી છે તે દરમિયાન તમે સમજી જાઓ. અંદર અંદરનાં વેરઝેર ભૂલી જાઓ. કુટુંબ-કલેશ કરનારને ત્યાં સ્વરાજ નથી આવવાનું એ નિર્વિવાદ છે.

બેડૂતોને હું રખડી રખડીને સમજાવું છું કે તમારા જેવા મૂરખ દુનિયામાં બીજા કોણ છે ? તમે તન તોડીને મહેનત કરનારા અને આખી દુનિયાનું પોષણ કરનારા છતાં તમે પોતે તો ભૂખે મરો છો ! તમારે રહેવા જોઈએ એવાં હવા-અજવાળાંવાળાં સ્વચ્છ મકાનો નથી; અને કાંઈ પણ ન કરનારા મહેલમાં વસે છે અને લહેર કરે

છે. એ લોકો મોટી મોટી સત્તા ભોગવે છે; જ્યારે તમને સૌ ઠોકરે મારે છે ! એવું એક જ કારણ છે. અને તે એકે તમારામાં સંપ નથી. હું તમને સલાહ આપું છું કે આજ સુધી ગમે તેમ કર્યું, હવે એવું ન કરશો અને પડેલી ફાટો સાંધી દેજો. એકબીજાને માફ કરીને કસુંબા પીજો અને લડાઈ ફરી ઊપડે ત્યારે એકસંપીથી લડવાને તમે સૌ તૈયાર રહેજો.

પાળજના આરૈયાઓને

પાળજમાં કેટલાક આરૈયા આ લડતમાં તમારી વિરુદ્ધ પડેલા એવું મેં જાણ્યું છે. પણ આરૈયા અજ્ઞાન છે. એમને ચડાવનારાઓ મળ્યા છે. રાસના આરૈયાઓને સમજાવ્યું એમ પાળજના આરૈયાઓને હું કહું છું કે કળિયા કરનારા ચાલ્યા જવાના છે. અત્યારના સત્તાધીશોની સત્તા ઝૂંટવી લીધા વિના અમે બેસવાના નથી. એ ચાલ્યા જવાના છે અને આપણે તો અહીંના અહીં રહેવાના છીએ. આપણે મૂર્ખ હોઈએ તો અંદર અંદર લડીએ. આરૈયાઓને પજવવાની કોઈની દાનત નથી. હરામની જમીનો રાખવામાં પણ જે દાનત ખરાબ હશે તો હું એમને ચેતવણી આપું છું કે એક તસુ જેટલી જમીન પણ જ્યાં સુધી એના મૂળ માલિકને મળી નથી ત્યાં સુધી તાલુકાની, ગુજરાતની કે દેશની લડત બંધ પડવાની નથી અને અમે શાંતિથી બેસવાના નથી. સારી સારી જમીનો પાણીને મૂલે વેચાતી જોઈ જેના મોંમાં પાણી આવ્યું હોય તે મૂરખ છે. એવી લાલચમાં પડનારે સમજી લેવું કે એ બધી જમીનો એના મૂળ માલિકને પાછી સોંપવી જ પડવાની છે. હરામનો માલ કોઈને પચવાનો નથી. એ તો કાચો પારો છે. જે ખાશે એને સોંસરો નીકળી જવાનો છે. ખેડૂતોને હમેશાં ખાતરી હોવી જોઈએ કે અમારી જમીનો કોઈથી રખાવાની નથી; ધરતી તો અમારી માતા છે. માતા પામેથી બાળકને કોણ છૂટા પાડી શકે એમ છે ? એ તો પ્રાણ ગયે જ છૂટે.

દેદાર સુધારી દેજો

તમે લડતમાં હીકડીક પાણી બતાવ્યું એ માટે હું તમને સુખારકબાદી આપું છું. પણ એથી શું ? તમને ખબર છે કે તમારી આખા હિંદુસ્તાનમાં આજે વાહવાહ બોલાઈ રહી છે ? ખોરસદ તાલુકાએ ભારે કરી એમ જ્યાં ત્યાં આજે બોલાઈ રહ્યું છે. તમે બે પાંચ લાખ બગાડ્યા છે પણ એથી તમને કેટલી ભારે નામના મળી છે તે તમે નથી જાણતા; પણ હું જાણું છું. ચડાઉ તો તમારા જેવા કોઈ નથી એ હું જાણું છું. મિથ્યાભિમાનનો તમારામાં પાર નથી. પૈસાની તમને પરવા નથી. નામના ખાતર તમે મોટાં મોટાં ખર્ચ કરો છો. મોટા મોટા જમણવાર કરો છો. ગમે તેમ કરીને પણ તમને પટલાઈ કરવાનો શોખ છે. પણ આ તો સાચી કીર્તિ છે. દેશપરદેશથી તમને ઘણા માણસો જેવા આવી ગયા અને હજી ઘણા આવશે પણ તે વખતે કોઈ આંગળી કરશે કે ‘સ્વરાજ્ય લેવાવાળા આ કે ? એમના દેદાર પરથી તો એ સ્વરાજ્ય લે એવા લાગતા નથી. અને કદાચ એ લેશે તો પચાવી શકવાના નથી.’ તો આખર જશે. માટે દેદાર સુધારી દેજો.

તલવારો ઘસી રાખજો

હજી લડાઈમાં આપણે ભરદરિયે બેઠા છીએ. બ્યૂગલ વાગે ત્યારે કાન સરવા રાખજો. મરવાનું તો એક વખત આવે છે; કોઈને બે વખત આવતું નથી. આપણે મરણથી ડરવાનું હેય ? આપણે તો ડડ કરોડ છીએ. આપણામાંના કરોડોને ભૂખમરો છે. સ્વરાજની લડત લડતાં એમાંના થોડાઘણા ખપી જઈશું તો ઊલટું મુખ થશે; બાકીનાને સુખે રોટલો ખાવાની તક મળશે; એક કરોડ, બે કરોડ કે પાંચ કરોડ મરશે તો એમની બોલાદ સુધરી જશે. નામદ તરીકે જીવતું એના કરતાં તો મરવું સારું. માટે કોઈ

આગળી ન કરે તે સાચવજો. તમારી તબવારો ધસી રાખજો. એના પર કાટ ન ચડવા દેશો. પોતાના હકની ખાતર જે ન લડે તે માણસ નથી; જનવર છે. બળદના નાકમાં નાથ ધાલીએ છીએ, એને આર મારીએ છીએ તે એની પાસે બાર ખેંચાવીએ છીએ તો પણ તે બેલતો નથી. આપણે શું બળદ છીએ તે પારકાની જૂંસરી સહન કરીએ ?

આખરનો મામલો

હું તો એવું માનનારો છું કે રાજ્ય તો ખેડૂતનું જ હોવું જોઈએ. તમારા અગણ્યોતેર હજારની મને કંઈ પડી નથી. અમારે તો સત્તા જોઈએ છે એવી તમને સમજ પડી જવી જોઈએ. સુશુભમાંથી દર વર્ષે એ ૧૯૦૦૦ લઈ જાય છે પણ એ લેવાનો એને શો હક છે ? એમાંના કેટલા કેવા કામમાં ખર્ચાય છે ? એ બદલ એ તમારા કલ્યાણના કામમાં કેટલું ખર્ચે છે એનો તમારે હિસાબ લેવો જોઈએ. આ લડાઈ છે તે એ સત્તા મેળવવાની છે; વિદ્યોટીની નથી. આ વખતે આખરનો મામલો છે એની સરકારને ગમ પડી ગઈ છે. એથી જ એણે આપણને કહ્યું છે કે ‘તમે આવો; આપણે બેળા બેસી વાત કરીએ. તમારી મહાસભા એક મહાન સંસ્થા છે. તમારો આગેવાન એક મહાન પુરુષ છે—ધર્મિષ્ઠ નર છે.’ સરકાર હવે આટલી સીધી વાત કરે છે તેથી જ મહાસભા-એ લડત મુલતવી રાખી છે. અત્યારે જે શરતો થઈ છે એ તો માત્ર સંધિની શરતો છે; એ આખરી શરતો નથી. આખરી ફેંસલો જ્યારે થાય ત્યારે તમે મારી પાસે આવજો અને પૂછજો કે શું મળ્યું ? પણ ત્યારે મામલો એટલો ફરી જશે કે તમે મને શું મળ્યું તે પૂછવા આવવાના જ નથી. આજે તમે પૂછો છો ત્યારે તમને સંભળાવું છું કે આજે તો આપણું વહાણ હજી ભરદરિયે છે. સરકારે પોતાનાં હથિયાર હેઠાં મૂક્યાં છે એટલે આપણે પણ મૂક્યાં છે. એણે લાઠી બંધ કરી છે; જાતીઓ અને મહેસૂલ માટેની

ધુરકાધુરકી બંધ કરી છે. આપણા વાવટા આપણે હવે છૂટથી ઉડાડી શકીએ છીએ. આપણી સભાઓ આપણે હવે એની દખલ વખત કરી શકીએ છે. સરખસો કાઢી શકીએ છીએ. પિકેટિંગ કરી શકીએ છીએ. પરદેશી કાપડનો અને દારૂનો બહિષ્કાર કરીએ એમાં હવે એની કાંઈ દખલ નહિ ચાલે.

હાડાઈનો એ નિયમ છે, આખરદાર હાડવૈયાનો એ ધર્મ છે કે જ્યારે સામેથી સફેદ વાવટો ધરવામાં આવે ત્યારે હથિયાર હેઠાં મૂકવાં. મુદાની વાત એ છે કે તલવાર આપણે નીચે બહે મૂકીએ; એને દૂર ન મૂકીએ, હાથ તો એના મુઠ્ઠા ઉપર જ રાખીએ. દગો થાય છે એમ ખબર પડે ત્યારે તરત ધા કરતાં આપણને આવડવો જોઈએ. બાપુજીને આરામ લેવા મોકલી હું અહીં એસી રહ્યો તે એ સમજાવવા.

અવળો વેપાર

અહીં એકઠાં થયેલાં બાઈબહેનોની મેદનીનાં વસ્ત્રો જોઈને મને દુઃખ થાય છે. ધણીએ ધોળાં કપડાં પહેર્યાં છે. પણ સફેદ એ બધી ખાદી છે કે કેમ એ વિષે મને બારે શંકા છે. આ હાડતમાં બહેનોનો હિસ્સો મોટો છે. એમની તાકાત અને હિંમત જોઈ પાછા પડતાં મદોં શરમાયા છે. આ હાડતને પરિણામે આપણે ધર્મરાજ્ય સ્થાપવું છે. ધર્મરાજ્યમાં—રામરાજ્યમાં સીતાજી જેવી સતીઓ પેદા થવી જોઈશે. આટલી હાડત છતાં આપણે પરદેશી કાપડ પહેરીએ તો લોક આપણી હાંસી કરે. રંગબેરંગી કપડાંમાં કે ઝીણાં વસ્ત્રોમાં શોભા નથી. શોભા તો ચારિત્ર્યમાં છે. ખાનદાન કટુંબની બહેનોએ, કરોડપતિઓની વહુ—દીકરીઓએ ખાદી પહેરી છે એ ઉપરથી ખેડૂત કંઈ નહિ શીખે તો એનું કર્યું કારવ્યું એણે જવાનું છે. તમારા જ ખેતરોમાં કપાસ થાય છે. તમે કપડાં બહારથી શા માટે મંગાવો ? દરેક ઘેર એક એક રેંટિયો રાખો, અને તમારા ખેતરના કપાસમાંથી કપડાં બનાવો. તમને

ખેડૂતોને તો સમજ પડી જવી જોઈએ કે આ તો તમે અગાઉ વેપાર માંડેલો છે. ધર આગળ બની શકતો હોય છતાં આંખે પાટા બાંધી વિદેશી માલ ખરીદવો એ કેવો હિસાબ ? પેટલાદની વીજીમાંથી રોટલા લાવીને ખાઓ તો તમારું ધર કેવું ચાલશે ? રોટલાના જેવું જ કાપડનું સમજ લો. તમારે જોઈતું કાપડ ઘેર જ બનાવી લો. અને કપડાં તો ખાદીનાં જ પહેરો. ખાદીનાં કપડાં વિના તમારું માન નહિ પડે.

બે જ ઉપાય

તમે આ બીજી લડત લડો છો. હૈડિયાવેરાની લડત એ તમારી પહેલી લડત. તમે આ ત્રીજી લડત લડો છો એમ કહું તો પણ ચાહે; કારણ ખેડા જિલ્લામાં મહેસૂલની એક લડત લડાઈ હતી. એક વર્ષ સુધી દારુણ યુદ્ધ ચાલ્યું. હજી જખરજસ્ત ચાલવાનું છે. આટલી બધી તાલીમ પછી જો આટલું ન શીખો— ખાદી પણ ન પહેરો તો તમારી હાંસી થવાની છે. તમારે ત્યાં તો રાષ્ટ્રીય શાળા છે. તમારામાં કુશળતા છે; તમારામાં બહાદુરી છે. છતાં તમે આ કામને કેમ નથી પહોંચી શક્યા તે મને સમજાતું નથી. હવે આગસ કાઢી નાખજો. સ્વરાજની ચાવી માથાં ફેડાવવામાં નથી. જો વેપાર આપણા હાથમાં ન રહ્યો તો સ્વરાજ મળેલું હશે તો પણ ચાલ્યું જવાનું છે. તમારું પકડેલું તમે બીજાને જ ખવડાવશો તો તમારી હાર થવાની છે. તમારી ઉપરની સત્તાને તોડવાના બે જ ઉપાય છે: એક ખાદી પહેરવાનો અને બીજો શરાબની બંધી સાધવાનો.

હવે રહી એક જ વાત: લડાઈમાં તમારી સાથે ન જોડાયેલા સાથે કેમ વર્તવું ? તેમની સાથે દ્વેષ ન રાખશો. જે વિરુદ્ધ પડ્યા હોય તેની સાથે ઉદારતાથી કામ લેજો, અને તેમને પણ મેળવી લેજો. અને ફરી લડવું પડે તો બધા સાથે આપે એવું કરી દેજો. ઈશ્વર તમને શક્તિ આપે અને તમારું કલ્યાણ કરે.

બાપુના બોચાસણમાં

[પૂ. બાપુજીનું તો આખું જગત છે. પણ સત્યાગ્રહાશ્રમ ખાસ એમનું કહેવાય છે. બોચાસણમાં પૂ. બાપુજીએ કહ્યું કે બોચાસણમાં આવવું એ મારે માટે કેટલેક અંશે સત્યાગ્રહાશ્રમમાં જવા જેવું છે. એથી જ આ મથાળું.

સુણાવથી વહેલી સવારે નીકળી વીરસદ થઈને પૂ. બાપુજી અને સરદારશ્રી બોચાસણમાં આવી પહોંચ્યા. આઠ સાડા આઠના શુભારે થયેલી જાહેર સમામાં ૩ થી ૪ હજાર સ્ત્રી પુરુષો હાજર હશે.]

પ્રશ્નોત્તરી

ગાંધીજી

ભાઈઓ, અને બહેનો,

બોચાસણમાં મારે આવવું એ કેટલેક અંશે સત્યાગ્રહાશ્રમમાં જવા જેવું છે. કેમકે સત્યાગ્રહાશ્રમમાંથી કેટલીક બહેનો આવીને અહીં વસેલી છે અને પોતાથી બને તેટલી સેવા કરી રહેલી છે. વળી ગયે વર્ષે આશ્રમમાંથી ૧૨મી માર્ચે દાંડીની યાત્રાએ સંઘ નીકળ્યો તે સંઘમાંના શામળભાઈ પણ અહીં છે. ને હવે તો અહીં નિશાળ ચાલે છે તેમાં પણ એ સંઘના કેટલાક નવજીવાનો રહે છે. એટલે બોચાસણમાં બીજાં કાંઈ નહિ તો પણ આવી જઈ એમ મનમાં રહે.

તમારું નિવેદન હું વાંચી ગયો છું. એ બધા વિષે કંઈ પણ કહેવા જેવું હવે રહેતું નથી પણ તમે પૂછેલા પ્રશ્નોમાંથી જેનો જેનો જવાબ અપાય તેનો આપું.

પ્ર.—હિજરતીઓએ ગામમાં ક્યારે જવું ?

ઉ.—એનો નિકાલ રાસમાં ગઈ કાલે થઈ ગયો છે.

તા. ૧૬ મીએ સવારનું મોજન કરીને દશ વાગ્યા પહેલાં ગામમાં દાખલ થઈ જવું. શરત એ છે કે કોઈ ગામમાં ખીજાઓએ આપણી જમીન સરકાર પાસેથી રાખી લીધી હોય તે આપણને ખૂંચે છતાં તે આપણે સહન કરી લેવું ને વિશ્વાસ રાખવો કે એ જમીન કોઈને પચવાની નથી; કોઈને કોઈ દિવસે પણ એ પાછી આપણા હાથમાં આવવાની જ છે. જ્યાં સુધી એ જમીન ખીજના હાથમાં હશે ત્યાં સુધી સ્વરાજ નહિ કહેવાય. જમીનો રાખનારા પણ આપણા ભાઈઓ છે. તેમની સાથે વેરલાવ ન હોય. તેમને પણ પ્રેમભાવથી પિંગળાવવાનો આપણે પ્રયત્ન કરીએ. વિખવાદ ટાળી નાખીએ. સવિનય ભંગ હાલ તુરત બંધ રહેલ છે. પણ હંમેશને માટે તે બંધ નથી—તે દરમ્યાન આપણામાં અશુદ્ધિ અને અપવિત્રતા હોય તે દૂર કરીએ. અને છાપેલા નવજીવનમાં મંચિની શરતો આવે તે ખ્યાતપૂર્વક સમજીને વાંચી એનો અમલ કરવાનો હોય તે પ્રમાણે અમલ કરીએ.

પ્ર.—જે મુખી અને રાવણિયાઓએ રાજીનામાં આપેલાં છે તેમણે નોકરી પર ચડવું કે કેમ ?

ઉ.—પટેલ વગેરે પાછા નોકરીએ ચડી શકે છે. મુખી-રાવણિયા અરજી કરી શકે. અરજીમાં માફી માગવાની તો હોય જ નહિ. એક નક્કી કરેલા મુસદ્દા પ્રમાણે જ અરજી કરવાની હોય. જેમની જગ્યાએ કોઈને નીમ્યા નથી તેમને તો સરકાર પાછા રાખશે જ; પણ કેટલીક જગ્યાએ ખીજ માણસોને રાખ્યા છે ત્યાં નોકરી ઉપર ન રાખે તો ધીરજ રાખવી. નોકરીએ ચડવાની પણ અધીરાઈ ન રાખવી. એને તો સાપની કાંચળીની પેઠે પ્રસંગે ફેંકી દેવાની તૈયારી રાખવી જોઈએ. એનાથી જ આશ્ચર્યકાચાં છે એવો આધાર ના રાખવો.

પ્ર.—ચહેલા પગાર ન આપે તો ?

ઉ.-પગાર તો વહેલામોડા આપી દેશે.

પ્ર.-જમીનમહેસૂલનો ૧૯૨૯ નો અને ૧૯૩૦ નો હાતો બાકી છે તેને માટે અને તગાવીને માટે કેમ વર્તવું ?

ઉ.-જેની પાસે સગવડ હોય તે હાતો ભરે અને જે મહેસૂલ ભરી ન શકે તેને સરકાર મુદત આપશે. આપણી પ્રતિજ્ઞા છે કે હાલ બંધ થાય એટલે મહેસૂલ આપવું પણ જેની પાસે સવડ ન હોય તે મુદત માગે.

પ્ર.-જમીનીમાં ગયેલા માલનું અને ગયેલી જમીનનું શું ?

ઉ.-જમીનીમાં ગયેલો માલ જે સરકાર પાસે મોજૂદ હશે તે પાછો મળશે. જે વેચાઈ ગયું છે તેમાંથી મહેસૂલના પૈસા કાપી લઈ વધશે તે પાછું મળશે અને જમીનો તો પાછી મળવાતી છે જ.

પંપો પણ હશે તેના મળશે. બંદૂકો પણ હશે તો મળશે. જે વેચાઈ ગયું હશે તે ક્યાંથી મળવાનું છે ?

પ્ર.-સરકારી જમીનોથી અને કાચો માલ કાપી જવાથી પાક પૂરો લઈ શકાયો નથી તેનું શું ?

ઉ.-એનો અર્થ એ છે કે આ વર્ષે મહેસૂલ નહિ ભરી શકાય. જેની પાસે પૈસા નહિ હોય તે હમણાં નહિ આપે—મારી નથી થવાની; પણ મુદતવી રહેશે.

પ્ર.-ગેરકાયદે પંપ જપ્ત થયા હોય તે લેવા જવું કે નહિ ? તેથી થયેલી નુકસાની મેળવવી કે નહિ ?

ઉ.-ગેરકાયદે થયેલાની સરકાર પાસે તપાસ પણ કરાવી શકાય અને તપાસ વાજબી હોય તો નુકસાની પણ મેળવી શકાય.

સૈનિકો જાગૃત થઈ જાય

હવે મારે તમને એક જ વાત કરવાની છે. તે વિષે ફરિયાદ મારી પાસે આવ્યાં જ કરે છે—લોકોમાં ખાદીનો રસ હજી ઉત્પન્ન

થયો નથી; મારા કાનમાં બણકારા આવે છે કે તકલી-રેંટિયો ચલાવવાની વાત સ્વયંસેવકો પાસે આવે છે ત્યારે તેમનું માયું ફરી જાય છે. આજના વખતમાં સ્વયંસેવકોનો રાફડો ફાટ્યો છે. પણ મહાસભાનો તો ઠરાવ છે કે જે નખથી શિખ સુધી ખાદી ના પહેરતો હોય: અને દરરોજ અડધો કલાક સૂતર ન કાંતતો હોય તેને સ્વયંસેવક ન ગણી શકાય. આ બધું કામ મહાસભાનું છે અને મારી દૃષ્ટિએ તો, તમે બધા મહાસભાની હકૂમત નીચે કામ કરો છો, તે વખતે, તમે તેની આજુ ના માનો તો સત્યાગ્રહી નથી. અને તેથી તો તમે પ્રજાના સેવક તરીકે નહિ પણ સરદાર તરીકે રહો છો એમ કહેવાય. માટે જે જે સ્વયંસેવક તકલીનું કામ નહિ થાય એમ માનતા હોય છે છૂટા થઈ જાય. જેલમાં તો ચોર-લૂંટારા પણ જાય છે. જે સ્વયંસેવકો પોતાની શુદ્ધિ કર્યા વિના જેલમાં જાય છે તે સ્વરાજ નથી લાવવાના. પણ જે નિર્દોષ રહીને-આત્મશુદ્ધિ કરીને જેલમાં જાય છે તે સ્વરાજ લાવવાના છે. તેમને માટે જેલનો દરવાજો એ સ્વરાજનો દરવાજો છે-અને હંમેશા જેલમાં જવું એ જ કંઈ સ્વરાજ લાવવાનો ઉપાય નથી. જે મહાસભાના હુકમનો અનાદર કરીને જેલ જાય અને મહાસભાનો પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરે તે સ્વરાજને આગળ નથી લાવતો. એટલે તો કેટલીક વખત ધરાદાપૂર્વક પણ કેટલાકે જેલ બહાર રહેવું પડે છે અને તે વખતે તે જ યોગ્ય છે. જેને જે વખતે જે કર્તવ્ય પ્રાપ્ત થાય તે તેણે કરવું જોઈએ. જો આપણે ખાદીને વિષે તટસ્થ રહીશું. કાંતવાથી કંટાળીશું-મનમાં પણ તેનો વિરોધ કરીશું તો સ્વરાજ નથી આવવાનું. જો આપણે કરોડોને માટે સ્વરાજ મેળવવું હોય તો નિરંતર તકલી-રેંટિયો ચલાવવો જોઈશે. વિદેશી કાપડો બહિષ્કાર સફળ તો ત્યારે જ થાય. જે ખાદી અને રેટિયાનો પ્રચાર કરવા ઇચ્છતા હોય તે નિયમિત કાંતે. સૈનિકો જાગ્રત થઈ જાય.

દિલનો પલટો થવો જોઈએ

સરદારશ્રી

ભાઈઓ અને બહેનો.

શામળભાઈ તરફથી સૂચના થઈ છે કે મારે પણ તમને એ શબ્દો કહેવા, મારે તમને અત્યારે ઝાઝું કહેવાનું નથી. મને વખત મળશે ત્યારે હું ગુજરાતના ખેડૂતોનાં ખૂબ ફરવાનો છું ત્યારે વધારે તો કહીશ.

આશ્રમની બહેનો અહીં છાવણી નાંખીને પડી છે અને આશ્રમનાં બાળકો પણ આવ્યાં છે. જ્યારે પોલીસના અત્યાચારો અને લાઠીઓ ચાલતી હતી ત્યારે તેમણે અહીં આવીને હિંમત આપી. તેમની પાસે લાઠી કે બંદૂક-કંઈ હથિયાર નહોતું. તેમનામાં રોષ કે દ્રેષ નહોતો; પણ મરવાની હિંમત હતી. તેમની પાસેથી તમે ઘણું શીખ્યાં હશો.

ખેડૂતના મનમાંથી મરણનો ભય ન નીકળી ગયો હોય તો આ લડત નકામી છે. જેટલો ભય છૂટ્યો હોય તેટલું સ્વરાજ મળ્યું ગણાય. જો આખરે, ઇનજનિયરે મરતાં આવડે તો સ્વરાજ પાસે છે.

તમને તમારી જમીનો માટે અવિશ્વાસ ન હોવો જોઈએ. જે લોકોએ તમારા પર જુદ્દમો કર્યા છે તેમને પસ્તાવો થવાનો છે. જેણે જમીનો લીધી છે તે પણ પસ્તાવાના છે અને જેણે અપાવી છે તે પણ પસ્તાવાના છે. ગુજરાતના ખેડૂતો સાનમાં સમજી જાય કે આવી લડતમાં જમીન કોઈ પડાવી શકે એમ છે જ નહિ.

સ્વરાજ પાસે છે

હવે તો સ્વરાજ પાસે આવેલું છે. તે આપણે જ ચલાવવાના છીએ; પરદેશીઓ આવીને કાંઈ નથી ચલાવવાના. અને આપણે પણ સ્વરાજ એવું ઓછું જ ચલાવવાના છીએ કે જેમાં આવા મુખીઓ અને જમીનો રાખનારા કાંઈ જાય ?

આપણે આ લડતમાં બરબાદ થયા છીએ તે નુકસાની મેળવવા માટે અને મહેસૂલ કે તગાવી માટે નથી થયા, પણ સ્વરાજ મેળવવા માટે થયા છીએ. હમણાં તો લડાઈ મુલતવી રહી છે, તેનો છેડો હજી નથી આવ્યો. સરકાર મસલત કરવા માગે છે. તેમાં બન્ને પક્ષને ઓછી તકલીફ છે ? એ વખતે ઝીણી વાતોનો ફેંસલો ના થઈ શકે. અને આ મુખ્ય વસ્તુનો તો તમને વિશ્વાસ હોવો જોઈએ કે આપણી પાસે સત્તા આવવાની છે.

જમીનો તો આપણને પાછી મળવાની છે જ. પણ મિલકત કે ધન આપનાર અને લેનાર તો ઈશ્વર છે, રાજ્યના દાપની તો આપણે સામા પણ થઈ શકીએ છીએ પણ ઈશ્વરી કોપમાં તો આપણે કોની સામે થઈએ અને બદલો પણ કોની પાસે માગીએ ?

ચોરડાકુતો આપણને લય ના હોવો જોઈએ. સત્યને-ધર્મને માર્ગે ચાલનારને કોઈનો ડર ન હોય-આજ સુધી જેટલા જુદ્દમ કર્યા છે તે કરનારે નથી કર્યા પણ કરાવનારે કર્યા છે, અને તે કરાવનાર હવે દૂર થઈ જશે એટલે તો કરનારા હેઠા પડી જવાના

છે. મુખીપણાની અને રાવણાની ગરજ આપણને ન હોવી જોઈએ. ચોરડાકુથી રાજ્ય ચલાવવાનું નથી. 'કિમિનલ ટાઇપ'ના માણસોને, દાદીમાં હાથ ઘાલીને, નોકરીએ રાખવા એનાથી બીજું શું? એને માટે એ ભારે નામોશી છે. જો રાજ્યને અગર સસ્તનતને એવા માણસોથી રાજ્ય ચલાવવાની જરૂર પડી હોય તો તેના પાયા હાલી ગયેલા માનવા જોઈએ.

મુખીપણાની શોભા તમારામાં હિંમત અને જ્ઞાન હોય એમાં છે. આજે તો મુખીઓ ચાકર થઈ બેઠા છે. મુખી એટલે તો રક્ષક. જુલમ સામે ઢાલ બનીને રહે એ જ ખરો મુખી. મારી તો સજા હ છે કે મુખીપણાની માગણી ન કરશો; સરકાર પૂછતી આવે ત્યારે જ લેજો.

જ્યારે છ-બાર મહીને લડવાનું થાય ત્યારે પણ સારી રીતે લડી શકાય એવી તૈયારી રાખજો. ફાટ-ફૂટ હોય તે સાંધી લેજો.

સ્વરાજનું સાચું કામ

તમે મિલકત અને પાક ગુમાવ્યાં છે, પણ તેના બદલામાં તમે જે આખર મેળવી છે તે તમે કદાપી પણ ના શકો એટલી છે. કુસંપ કાઢજો અને એકસંપ થજો. ઘણા માણસો આવી ગયા અને તમને જોઈ ગયા. તમારી ખ્યાતિ તો દેશપરદેશમાં વ્યાપી છે. ગાંધીજી તો અહિંસાના માર્ગે લડે છે. તેમના વચનથી તમે જુલમ સહન કર્યાં એ જોઈ લોકો તમારી તારીફ કરે છે. તમે થોડી મિલકત ખોઈને જે આખર અને વજન મેળવ્યાં છે તેની કિંમત અનેક ઘણી વધારે છે. હવે એ આખર ગુમાવશો નહિ. હવે શાંતિનો વખત છે. તેમાં રચનાનું કામ કરવાનું છે. માર-ફાડ કે તોફાન ચાલ્યું ગયું છે. રચનાનું કામ એ જ સાચું સ્વરાજનું કામ છે. ગામમાં દારૂડિયા ના રહેવા જોઈએ. કુસંપ દૂર થવો જોઈએ અને આપણા ખેતરમાં પાકેલા કપાસનું જ આપણે કાપડ બનાવીને વાપરવું જોઈએ.

આ લડત ખેડૂતના કલ્યાણની છે. અને તે કંઈ માથા ફેડાવવાથી જ પૂરી નથી થવાની. દિક્ષિતો પક્ષે યવો જોઈએ. રંગ-બેરંગી કપડાં પહેરવાથી બહેનો શોભવાની નથી. ખેડૂતની બહેન-દીકરીની ઇજ્જત તેમાં નથી; પણ સફેદ કપડાં પહેરી ભગવાનનું ભજન કરતાં કરતાં કાંતવામાં છે. અને ફરીથી લડાઈ થાય ત્યારે આજે બાબુ પર રહી ગયેલા પણ આપણી સાથે આવે એમ કરવાનું છે. પ્રજા તમારું બહું કરે અને તમને શક્તિ આપે.

આંકલાવમાં

[એ દિવસમાં આખા તાલુકામાં ફરી લેવાનો કાર્યક્રમ ભારે હતો. એટલે સરદારશ્રીએ સુજાવથી જ પૂ. બાપુજીને જેમ અને એમ આરામ આપવા માંડ્યો હતો. તાલુકાના પ્રવાસના અંતિમ સ્થળ આંકલાવમાં આવતાં પૂ. બાપુજી એટલા થાકી ગયા હતા કે સરદારશ્રીએ એમને પૂરો આરામ લેવા કહ્યું અને સભાને જાતે જ સંભાળી લીધી. આંકલાવમાં પણ દરેક હજારની મેદની હશે.]

માવજતની મોસમ

સરદારશ્રી

ભાઈઓ અને બહેનો,

તમને બધાને ખબર છે કે બે દિવસથી મહાત્માજી તમારા જિલ્લાની અંદર ખૂબ રખડે છે અને રખડતાં રખડતાં અહીં આવીને પાંચ-દશ મિનિટ આરામ લેવાને સૂતા છે. મેં તેમને સૂતા દીધા છે; અને હું તમારી પાસે આવ્યો છું. આજનો કાર્યક્રમ રાખ્યો છે તે અતિશય બારે છે. તેઓ ગઈકાલના થાકેલા છે. અને જોડમાંથી નીકળ્યા પછી તેમને અનિશય ત્રાસ પડે એવો કાર્યક્રમ રહ્યો છે. ખેડૂતોએ તો બને તેટલી શાન્તિ તેમને આપવી જોઈએ. એ તમને થોડા વખત પછી દર્શન આપશે. તમારે વાતો સાંભળવી હોય તે તો હું જ સંભળાવીશ.

તમને લડાવનાર હું છું; અને લડાઈ બંધ કરાવનાર પણ હું છું. મહાત્માજીએ જે પાઠ પંદર વર્ષથી શીખવ્યો છે તે તમે પૂરેપૂરો સમજી ગયા હશે. એટલે તેમને થોડો વખત આરામ લેવા દો. ભાષણ કરનારો હું બેઠો છું. ખેડૂતો સાથે હું લમણુફેડ કરીશ. તમે બધા જરા શાન્તિ રાખીને મારી વાત સાંભળી લો.

સંધિ કેમ કરી ?

બાર મહિના ઉપર જે દિવસે હું અહીં આવવાનો હતો ત્યારે રાસમાંથી મને અધવચ્ચ ઉપાડી ગયા. રવિશંકર, દરબારસાહેબ, અને એમના સાથીઓનું ટોળું પણ પકડાઈ ગયું અને તેમને બબ્બે વર્ષની આકરી સજા ઠોકી દીધી. મારા સાથીઓ જે પંદર વર્ષથી મારી સાથે હતા એ બધાને પકડી પકડીને જેલમાં પૂરી દીધા. અને તેમને સખત મજૂરીની સજા કરી. કારણ તેમણે સરકારને ઠીક ઠીક પાણી પડાવ્યું છે. વધારાની પોલીસ મૂકી ત્યારે—હૈડિયાવેરા વખતે એક માસમાં સરકારને હરાવી હતી. તે પહેલાં ખેડા જિલ્લાની લડત અને ત્યાર પછી બારડોલીની લડત લડ્યા. આવી નાની મોટી લડાઈઓ લડતાં લડતાં સરકારને ખબર પડી ગઈ કે આ લોકો જાંપવા નહિ દે: અને તેથી એ બહારવટિયાઓને પકડીને આ વખતે જેલમાં ધાલી દીધા હતા. સરકાર અમને ઓળખી ગઈ છે કે એમની પાસે જેલ, ફાંસી લાઠી કે ગોળી કશું નહિ ચાલે. મેં તમને—ગુજરાતના ખેડૂતોને ધણી વખત કહ્યું છે કે ગોળી મારનાર અને ગોળી ખાનાર બન્નેને એક વખત તો મરવાનું છે જ. કોઈ છટકવાનું નથી. તો પછી મરણથી ડરવાનું શું ? તેથી તો ન્યારે હું ગાંધીજીનો દાંડીનો કાર્યક્રમ ભરૂચમાં ગોઠવવા ગયો હતો ત્યારે મેં ભાવણમાં કહી દીધું હતું કે જે ડરપોક હોય તે બધા માલમિલકત વેચીને પરદેશ ભાગી જાય. ત્યાર પછી તો ગુજરાતમાં જે જીલમ ગુજર્થા તે તમે જોયા છે. તેમાં આપણે કશું ખોયું નથી. સરકારને જેટલું બળ અજમાવવું હતું તેટલું અજમાવી જોયું. હજુ પણ એને અજમાવવું હોય તો અજમાવે. એ પોતાનું રાક્ષસી બળ પૂરેપૂરું અજમાવશે ત્યારે થાકશે. પણ અત્યારે તો તેણે પણ સોંધનો પેમામ મોકલ્યો છે. ખુદ વાઘસરોયે ગાંધીજીને અપીલ કરી, વડા પ્રધાને પણ અપીલ કરી અને કહ્યું કે આપણે બધા

મેળા બેસીને વાતચીત કરીએ. મહાસભા એક જળરદસ્ત સંસ્થા છે એમ સરકારે જોયું અને તમારે જેવું રાજ્ય જોઈતું હોય તેવું સાથે બેસીને મેળવો. એમ કહ્યું. કોઈ પ્રકારના નૈતિક દોષમાં ના આવી પડીએ એટલા માટે આપણે એ કબૂલ કર્યું. બાકી જે સરકાર પાસે તલવાર છે તો આપણી પાસે કપાવા માટે અનેક ગળાં તૈયાર છે; તલવારો લાગી જાય ત્યાં સુધી લલે વાપરે. તમારી પાસે લાઠીઓ છે તો બોરસદના બજારમાં બહેનો ઉપર વાપરો અને જ્યારે તમને એમ લાગે કે એવાં કર્મ કરવાથી તમારા શરીરમાં રૌરવ જેટલા કીડા પડવાના છે ત્યારે થાકજો.

પાઘડીના વળ છેડે નીકળે

ખેડૂતોને પૂરેપૂરો વિશ્વાસ છે કે જે સમાધાન થયું છે એમાં આપણું કલ્યાણ હશે ત્યારે જ ગાંધીજીએ કર્યું હશે. ભણેલાઓને લલે શંકા હોય પણ ખેડૂતોને તો પૂરો વિશ્વાસ છે કે જે કામમાં અમે બે જણા પડ્યા છીએ તેમાં અમારું ભલું જ હશે. અત્યારે જે કોઈ હિસાબ પૂછે તો તેને હું કહું કે પાઘડીનો વળ છેડે નીકળવાનો છે. આ કંઈ લડાઈનું છેવટ નથી. લડાઈ માત્ર મુલતવી રહી છે. આપણા અને તેના આગેવાનો મળીને જે ફેસલો કરે તે આપણને કબૂલ હશે તો ઠીક, નહિતર આપણું હથિયાર તો તૈયાર જ છે.

તમારી કીર્તિ વધી છે

જે કોઈ ખેડૂતના મનમાં એમ હોય કે પાક લૂંટાય છે અને મિલકત ફના થાય છે તો તેને હું કહું છું કે મીઠાની ચપટી ખાતર માથું ભંગાવનાર અને પ્રાણ નીકળી જાય તો પણ એ ચપટી નહિ મૂકનાર સૈનિકો મૂરખ નહોતા. જે થોડી ઘણી મિલકત ગુમાવી છે તે તો ફરી પેદા કરી પણ શકાય અને

વળી ફરી ગુમાવી પણ શકાય. પ્રતિજ્ઞાને ખાતર ધન જાય, જાત જાય-સર્વસ્વ જાય પણ તેનો ભંગ ન થાય. અને આપણે જે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી તે તો સ્વરાજ મેળવવાને માટે છે. ખેડૂતોના મનમાં શંકા ન રહેવી જોઈ એ કે ખાલસા થયેલી અને વેચાયેલી જમીન પાછી નથી મળવાની. ખાલસા જમીનો તો જેને તેને પાછી મળી ગયા જેવી જ છે અને વેચાઈ ગઈ છે તે પણ પાછી મળવાની જ છે. વેચાયેલી જમીન ઇંચે ઇંચે જ્યાં સુધી પાછી નહિ મળે ત્યાં સુધી આ લડાઈ બંધ થવાની નથી એ વિષે તમે નિર્ભય રહેજો. જે દુઃખ તમે અત્યાર સુધી વેઠ્યું છે તે કંઈ થયેલા નુકસાનનો બદલો લેવા માટે નથી; પણ સ્વરાજ લેવાને માટે છે. એનો બદલો આપણને મળી ચૂક્યો છે. આજ સુધી તમને કોઈ ઓળખતું નહોતું. તમારી હાથ સરકારને ત્યાં હતી તોફાની તરીકે, ચોર લૂંટારુ તરીકે અને માથાં ભાગનાર તરીકે. તેને બદલે અત્યારે એ વાત સ્મરિત થઈ ગઈ છે કે તમે ખેડા જિલ્લાના લોકો લાડી ખાવ છો માર ખાવ છો, માથાં ફેડાવો છો છતાં સિદ્ધાંત ખાતર દિસાનો પ્રતિકાર નથી કરતા; પણ એ સહન કરી લો છો. તેથી દેશમાં તમારી કીર્તિ વધી છે. આ અમેરિકન તમારી સામે બેઠો છે તે પણ તમારી વાત ત્યાં પ્રસિદ્ધ કરશે અને કહેશે કે ત્યાં તો આવા લોકો વસે છે. એ વાત તમે બંદૂક કે લાડી ઉપાડી હોત તો ના બનત. જગતમાં બંદૂકોના ફેડનારા તો સંખ્યાબંધ છે પણ તમે તો વગર તલવારે કે બંદૂકે અને લાકડીએ એક મોટામાં મોટી સત્તાનો મુકાબલો કર્યો છે અને એક વર્ષની અંદર પ્રજાનું બળ કબૂલ કરાવ્યું છે.

નફરખંડાઓનું રાજ્ય નહિ ચાલે

દોઢસો વર્ષમાં સરકારે કોઈ વખત સ્વીકારેલું નહિ કે પ્રજા સરકારનો મુકાબલો કરી શકે છે. હું તો એમાં જ સ્વરાજ બોલું

હું. ખેડૂતના આવડામાં જેટલું બળ આવેલું છે એટલું સ્વરાજ નજીક આવેલું છે. હું તો બીજા કોઈ રાજ્યમાં માનતો નથી, રાજ્ય તો ખેડૂતનું જ હોવું જોઈએ. નફરખંડાઓનું રાજ્ય હવે નહિ ચાલે. પણ ખેડૂત તો આપસમાં નાના કનિયા કરીને લડી પડેલો છે. તમે તો તમારા પરસેવાથી પેદા કરેલું પણ ખાઈ શકતા નથી અને જેમણે પેદા નથી કર્યું તે એ ખાઈ જાય છે. એટલા માટે હું કહું છું કે ગમે તે થાય તો પણ એ રાજ્ય મેળવવું જ છે. તેમ કરતાં બે-ચાર કરોડ મરી જાય તો ભલે મરી જાય; પણ મુક્તિ તો મેળવવી જ છે. ખેડૂતો હરતે મોઢે ભોમ આપતા થઈ ગયા છે એ જોઈને હું ખુશ થાઉં છું. જે વખતે ખેડૂતોમાં એટલું તેજ આવેલું હશે તે વખતે જીલમ કરનારા માણસો થરથરતા હશે. જેમણે માલ બેલાડ્યો છે અને લાંઘો છે તે આજે વિચારતા હશે કે સરકારે તો બાજી બદલી ! આજ સુધી તોફાન, મારફાડ અને આગ કરાવ્યાં, પણ હવે શું ચોર-ડાકુઓનાં મુખીપણાં ચાલશે ? હવે શું જેની હાજરી લેવાતી હશે તેને ત્યાં મામલતદાર જઈને બેસશે ? હવે એ બધું ભૂંસવું પડશે. એના માણસોથી કંઈ રાજ્ય ન ચાલે. એ તો મરખતો હિસાબ. બળવાન પ્રજા જે રાજ્યને કબૂલ કરે તે જ રાજ્ય અમર તથા. જેમનામાં કંઈ મર્દાનગી નથી અને જેમને મરતાં આવડતું નથી એવા માણસો ઉપર રાજ્ય કરનાર કાયર છે. મરતાં ના આવડે તેમના ઉપર રાજ્ય કરવાથી ફાયદો શો ? આપણે તો બળવાન થવું છે અને એ બળવાન ઉપર બળવાન જ રાજ્ય કરી શકે. અને એ બળ ખેડૂતમાં આવી ગયું છે.

આપણે કંઈ જ ગુમાવ્યું નથી

એ રાજ્યની રચનામાં બાણેલાઓને ભલે અવિશ્વાસ હોય, છાપાંવાળાઓ ગમે તેમ બોલે પણ તમને બધાંને તો વિશ્વાસ હોવો જોઈએ કે ખેડૂતોને માટે જેમ લઈને એઠેલા લોકોમાં મેલ

નહિ હોય ! ખેડૂતોમાં બોલવાનો આજો ન હોવો જોઈએ. જે પ્રકારનું રાજ્ય આપણે લેવા બેઠા છીએ તેમાં ખેડૂતોનો હિસ્સો તો હશે જ. જે સંધિ થઈ છે તે તો કામચલાઉ છે; તેમાં છેવટનો હિસાબ ન હોય. અને એવી સંધિ ખેડૂતના થોડા પાક માટે તૂટે એ ચોખ્ખું ન ગણાય. જે પાક તમે ગુમાવ્યો છે તે તો લડતની અંદર તમે આપેલો ભોગ છે. એ પાછો મેળવવાની આશા આપણે રાખી જ નથી. સરકારની તિજોરીમાંથી એ પૈસા પાછા મેળવવા હોય તો તે પણ આપણે આપેલા ફાળામાંથી મેળવવાના હશે. આ તો આખા દેશની લડત છે. તેમાં સૌ સહન કરે છે અને ખુવાર થાય છે. હિંદુસ્તાનના દરેક પ્રાન્તમાં ચેતનનાં પૂર વહી રહ્યાં છે. અને ખેડૂતોએ પણ દરેક જગ્યાએ પૂરતો ફાળો આપ્યો છે. આપણે જે લડાઈ લડીએ છીએ તે તો સ્વરાજ્ય માટે છે. બોરસદ તાલુકાની પ્રજાએ જો ગળ ઉપરાંત ગુમાવ્યું હશે તો તેનો બદલો સ્વરાજ્યની સરકાર પૂરો કરી આપશે. પણ હું તો માનું છું કે આ લડતની અંદર આપણે કંઈ જ ગુમાવ્યું નથી.

માવજતની મોસમ

હવે આપણને જે વખત મળ્યો છે, તે કંઈક શાંતિનો છે, એથી તેમાં ચાદર ઓઢીને સૂઈ રહેવાનું નથી. જો સૂઈ ગયા તો આજી હાર્યાં. ખેડૂતનો તો ધર્મ છે કે ખેતરમાંથી પાક લઈ લીધા પછી એને સૂનું ના મૂકે. હવે તો માવજત કરવાની મોસમ આવી છે. એટલે જો ખેતરની અંદર બાંહેલી જડ ના ખોદી નાખીએ. સૂડ ન કરી અને ખાતરપૂંજો ન નાખીએ, તો નાંખેલું બિયાનું નકામું જાય. જે વખત નવરાશનો મળ્યો છે તેની અંદર ખેડ-ખાતરથી જમીનને માતબર કરવાની છે. તે જો તમે નહિ કરો તો તેમાંથી કશો પાક નહિ ઉતારી શકાય. બીજી લડાઈને માટે તમારે તૈયાર થઈ રહેવું પડશે.

લડાવનાર કાયમનો હઠી જવાનો છે

આપણી સાથે ન રહ્યા હોય તેમને મેળવી લેવા પડશે. આ ગામમાં તમે સૌ અંદરઅંદર લડ્યા વગર રહ્યા છો એ બદલ તમને મુબારકબાદી થટે છે. આપણે સૌ એક બાપની પ્રજા છીએ. મારનારા અને માર ખાનારા, પાક લૂંટનારા અને જેમનો પાક લૂંટાય છે તે બધા અહીં જ રહી જવાના છે, અને લૂંટાવનારા અને લડાવનારા તો ચાલ્યા જશે. આપણે તો મૂર્ખ છીએ તેથી જ એક માતાનું દ્વંધ ધાવનારા લાંકુઓ હોવા છતાં પરસ્પર લડી મરીએ છીએ. તેથી જ આ પરદેશીઓ આપણી ઉપર રાજ્ય કરી જાય છે. હું પાટીદાર તરીકે તમને સૌને સમજાવું છું કે બારૈયાને સરખા ગણવામાં તમારી મોટાઈ છે. એમની સાથે સારો મેળ રાખશો, એમને તુંકરો નહિ કરો, અને એમના દિલમાં પ્રવેશ કરશો તો તેથી સ્વરાજ્ય નજીક આવશે. મારી તમને સલાહ છે કે પાટીદાર, પાટણવાડિયા, અને બારૈયાઓ-ખેડૂત માત્ર એક બાપની પ્રજા છે. જે આ જમીનમાં મહેતન કરે છે તે જ એના માલિક રહેવાને સરજાયેલા છે. લડાવનારો હવે હઠી ગયો છે-કાયમનો હઠી જવાનો છે. માટે ગઈ ગુજરી ભૂલી જાઓ અને જાણે કંઈ બન્યું જ નથી એમ ધારીને આંગળ ચાલાજો. તમારે કરવાના કામમાં ભૂલ ના કરશો. એ કામ આવતી લડત માટે તૈયારી કરવાનું છે. તમારા ગાળામાં જો કંઈ કળિયો રહી ગયો હોય તો તે કાઢી નાંખજો. અને સંપત્તિ હવા સર્વત્ર પેદા કરજો. એમ કરશો તો તમારી ધરતી ઉપર કોઈ પથુ જીલમગારના પગ ટકવાના નથી; તેના પગ કંપવાના છે, થથરવાના છે. આપણે જો સાચા હોઈશું તો એ બધા પાછા પડવાના છે.

તમે રામરાજ્યનો પાઠ આપી શકો

જે વસ્તુ ઉપર ખેડૂતના જીવનનો આધાર છે તે વસ્તુ તો એ છે કે તમારી ધરતીની અંદર જે કપાસ પકવવામાં આવે છે તેનાં જ કપડાં બનાવીને પહેરો. જેમ આ જમીનમાં પાકતાં બાજરી,

કાદરા, કે બંટી, ખાવટો, ખાઈને તમે તમારા શરીરને પોષણ આપો છો—એને માટે જેમ અમદાવાદ કે મુંબઈની હોટેલમાંથી તમે રોટલા નથી લાવતા તેમ જે ભૂમિમાં કપાસ પાકે છે તે જ કપાસનાં કપડાં બનાવીને પહેરવાં એ સૌનો ધર્મ છે. આપણી ભૂમિમાં પેદા કરેલું ખાતું ને પહેરવું એમાં જ અરકત રહેલી છે. જે રસ આ ભૂમિમાં સગવાને મૂક્યો છે તે જ રસ વડે જીવનનિર્વાહ કરવામાં શરીરની શોભા રહેલી છે. આપણે ત્યાં પાકતા કપાસનું સૂતર કંતાવીને વણાવીએ તો અત્રીં ધનના ઢગલા થાય અને લક્ષ્મીની રેલ ચાલે.

આ વાત જો તમે નહિ સમજો તો તમે લડશો અને લડીને જીત મેળવશો તો પણ જીતેલું રાજ્ય નહિ ચલાવી શકો. આપણે આપદાદાની આવડત બૂલ્યા અને પરદેશીઓનાં કપડાં પહેર્યાં. આ રાજ્ય તો પરદેશીઓના વેપાર માટે જ ચાલે છે. અને આખા હિંદુસ્તાનમાં તમારા જેવા બુદ્ધિશાળી અને મહેનતુ ખેડૂતો બીજે ક્યાંય નથી. એ તમારી બુદ્ધિને શક્તિનું પૂરો ઉપયોગ કરો તો દેશને સ્વરાજ્યનો, રામરાજ્યનો પાઠ આપી શકો.

પ્રતિજ્ઞા કરો

આજે જે ખેડખાતર કરવાની મોસમ આવેલી છે તે આ શાંતિના સમયમાં કાપડ બનાવવાનું કામ કરવાની છે. અજે પરદેશી કાપડના નાશને માટે મોટાં મોટાં સહેરમાં હજારો નવજીવાનોએ પોતાનાં માથાં ફેડાવ્યાં છે. પરદેશી કાપડની દુકાન ઉપર રાતદિવસનો પહેરો ભરનાર કેટલીયે ખાનદાન કુટુંબની બહેનોને જેલમાં પુરાવું પડ્યું છે. આ બધું સરકારને એટલા માટે કરવું પડ્યું કે તેનો વેપાર ચાલે. અને લાઈઓને અને બહેનોને મારનાં અને જેલનાં કઠો વેઠ્યાં પડ્યાં, તે પણ આપણા—પરદેશી કાપડ ખરીદનારના જ અજાનને લીધે. સ્વરાજ્યને માટે

પ્રતિજ્ઞા કરો કે કમમાં કમ મારા મુલકમાં બનતું કાપડ હું વાપરીશ. એવી પ્રતિજ્ઞા જો તમે કરશો તો જ આ લડત તમે શોભાવી શકશો.

રંગબેરંગી કપડાં પહેરી જ કેમ શકો ?

હવે તમે એકલા નથી. દરબાર સાહેબ અને એમના સાથીઓ તમારી સાથે આવી બેઠા છે. એ તો આખું કુટુંબ ખુવાર થઈને તમારી વચ્ચે આવી ગયું છે. એમણે પોતાનો ઢસાનો ગરસ ગુમાવ્યો છે; છતાં એ વાત સુધ્ધાં નથી કરતા. એમને તો વિશ્વાસ છે કે ક્યાં જવાનું છે? બ્યારે સત્તા આવશે ત્યારે એ તેમનું પોતાનું છે. અને ઢસામાં તો એમને બે ત્રણ જ ગામ હશે પણ અત્યારે તો એ ગૂજરાતનો રાજા થઈ બેઠા છે. તમે તાલુકાના લોકો એમની પાછળ ગાંડા થઈ ગયા છો; કારણ તેમણે મુલક અને કુટુંબ દેશને અર્થે હોમી દીધા છે. આજે તો ઢસાનો એ દરબાર અને તેની રાણી તથા પુત્રો બધાં સફેદ ખાદી પહેરતાં હોય અને તમે બીજા રંગબેરંગી કપડાં પહેરી જ કેમ શકો? કંગાલ હિંદુસ્તાનને રોટલો પૂરો પાડવો હોય તો આપણે આપણો ધર્મ સમજી લેવાનો છે.

બીજી વાત બેટૂતોએ શરાબની સમજી લેવાની છે. આપણા ગામમાં શરાબનાં પીઠાં અને શરાબ પીનારાઓ પેદા ન થાય એની સખત ચોક્કાને રાખવી એ પણ જરૂરનું છે. આપણે એકવર્ષની અંદર ધણાને પીઠા ઉપર જતા શાંતિથી અટકાવ્યા છે, છતાં આજ સુધી તમે જે કામ કર્યું છે તેને હવે વધારે શાંતિથી અને સમજણથી આગળ વધારવાનું છે. સરકાર સાથે સંધિની જે શરતો થઈ છે તેમાં પણ પરદેશી કાપડ અને દારૂની દુકાનો ઉપરની ચોક્કી ચાલુ રહેવાની છે.

જમીનમહેસૂલની લડત હાલ આપણે મુલતવી રાખી છે. આ લડત લડતાં લડતાં જેને ભારે નુકસાની થઈ છે તેમણે કરજ

કરીને કંઈ પૈસા આપવાના નથી. સરકાર તરફથી એવા લોકો ઉપર કનડમત કરવામાં નહિ આવે એવી ખાતરી મળી મર્યાદા છે.

હજી બાકી છે

જોકે ગૂજરાતમાં એડૂતો ઉપર જમીનમહેસુલનો બોજો લેવામાં છે. પણ એવી મહેસુલની લડતો ઠેરઠેર અનેક લડવી તેના કરતાં મોટી પણ એક લડાઈ લડી લેવી એ જ ઠીક છે. રાજ્ય આપણી મુશ્કેલી પ્રમાણે ચાલવું જોઈએ. અને તે આપણું જ હોવું જોઈએ. એટલા માટે આપણે ભોગ આપવાના છે. દુનિયાના ઇતિહાસમાં જોઈએ તો સ્વતંત્રતા મેળવવા માટે બીજા દેશોને જે ભોગ આપવા પડ્યા છે તેના પ્રમાણમાં આપણે ભોગ અદ્ય છે. કસોટી હજી હવે થવાની છે અને અત્યાર સુધી આપણે જે કર્યું છે તે તો માત્ર બિયાવું વાવવા જેવું છે. હજી તો તેને ખંતથી ઉછેરીને પાક તૈયાર કરવાનો છે, અને તેમાં નીંદવાનું તથા કરમડી અને સમાર ફેરવવાનું કામ બાકી છે.

